

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA TRABZON'DA SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

Necmettin Aygün

Özet: Genelde tarımsal faaliyetlerin vergilendirilmesini esas alan "öşür defterleri" iktisadi göstergeleri ihtiva etseler de defterlerin tutulmasına kaynaklık eden coğrafyanın yeniden gezilip görülmesiyle ilgili coğrafyanın sosyal ve kültürel dokusunu çözümlemek mümkün olacaktır.

Anahtar kelimeler: Öşür, Osmanlı, Trabzon, Akçaabat, Ekonomi

Ulusal ve uluslararası ilişkilerde geline süreç, geçmişe dayalı sosyal ve iktisadi yapıların anlaşılmasına duyulan gereksinimi artırmış, Türk kültür ve medeniyetinin sahip olduğu devlet ve toplum yapısının ilkeleri üzerinde yeniden durmanın gerekliliğini zorunlu kılar hale getirmiştir.

Tarihi süreçte Trabzon, her bir yüzyılda devletlerarası öneme haiz onlarca seyyah ve devlet adamını ağırlayan; Avrupa ve Asya medeniyetlerinin buluşma noktası, Arap ve Slav milletlerinin tanışma sahası; muazzam Roma ve Osmanlı imparatorluklarının doğuda yer alan siyasi, askeri ve ticari öneme sahip önemli bir merkezdir. Sahip olduğu ulaşım ve iletişim şartlarının sağladığı kolaylıklar sayesinde Trabzon, bağlı olduğu merkeze yönelik siyasi ve askeri tehlikeleri ilk elden gözlemlemeye ve gerekli olan önlemleri almaya müsait yapıda olmuştur. Tarih sahnesine çıkışından Kurtuluş Savaşı sonuna kadar çeşitli kültürden birçok insanı barındıran Trabzon'un ülkemizin diğer bazı bölgeleri gibi yeniden ilgi alanı haline gelmesinin arkasında bazı devletlerin Bizans İmparatorluğunu ve onun parçalarından biri olarak kabul edilen Rum Pontus Devletini (1204-1461) yeniden canlandırma faaliyetleri ile bölgede yeni etnik grup oluşturma projelerine karşı tepki verme düşüncesi önemli bir aşama teşkil eder. Trabzon ve çevresi ile ilgili çalışmaları "Bizans Araştırmaları" ve benzeri adlar altında sürdüren yarı bilimsel ve daha çok siyasi çevrelerden destek gören merkezler bölgenin sosyal ve kültürel yapısını ele alan araştırmalar gerçekleştirmelerine rağmen Türk tarihçisinin bölgeye olan ilgisi, diğer Anadolu şehirlerine olan ilgisi gibi oldukça geç bir zamanda; 90'lı yıllarda önem kazanmıştır. Trabzon, Türk-İslâm idaresinin

her devrinde, bölgesinin büyük bir şehri; askeriye'nin ikmal merkezi ve sınır kalelerinin korunmasına yardım eden merkez olmasına rağmen şehrin tarihi misyonu anlaşılmalı ve anlatılmış değildir. Yaşanılan zamandan geçmişe doğru bakıldığında ilgili coğrafyanın tarihi arka planı ile ilgili mühim bir bilgi eksikliğinin söz konusu olduğu görülür¹. Benzer yetersizlik Karadeniz, Orta ve Doğu Anadolu ile Kafkasya coğrafyasının geneli hakkında da söz konusudur². Bu anlamda "**Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri 1850**" isimli çalışma³ bölge ile alakalı olan bilgi-belge eksikliğini ortadan kaldıracak, önemli bir boşluğu doldurabilecek, geçmişle bugün arasında köprü kurabilecek özellikte olup bu kapsamlı eser aynı zamanda makalemizin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Adı geçen çalışma, yörenin vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerinin ve insan kaynaklarının tespitinde; bölgenin iskân tarihi seyrinin yakalanmasında ve folklor alanında zengin veriler sunan 185 sayfalık öşür defterinin bütününe ihtiva etmektedir. Yazar, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Maliyeden Müdevver Defterler serisi içerisinde bulunan 7957 numaralı "**kaza-yı Akçaabad tâbi-i liva-i Trabzon**" adı ile kayıtlı defteri "**Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri 1850**" adlandırmasıyla Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine aktarmıştır. Defterin taşıdığı önem adı geçen coğrafya için her anlamda hazine değeri taşımakla birlikte günümüz Türkçesine aktarılan arşiv defteri üzerinde hiçbir şekilde değerlendirme yapılmaması önemli bir eksiklik olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle, ilgili arşiv defteri burada her yönü ile değerlendirmeye tâbi tutulacak; ele alınacak olan konular Trabzon Şer'iyye Sicilleri yanı sıra yerli ve yabancı Seyahatnâmelerin sağladığı veriler ile daha anlaşılır hale getirilecektir.

1850 tarihli öşür defteri, Trabzon sancağına bağlı Akçaabat kazasında⁴ yer alan merkez mahalle ve köyler yanı sıra aynı kazaya bağlı nahiyelerin öşür vergisi

¹ Trabzon şehrinin tarihteki misyonunun genel bir değerlendirmesi için bakınız Kudret Emiroğlu, "Dünyadan Bakınca Trabzon", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, 231-244 ve Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005, 1-6.

² Asırlarca Türk-İslâm kültürünün etkisinde kalan İstanbul, Selânik, İzmir, Mısır ve Halep gibi merkezler üzerine birçok araştırma-inceleme yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bununla birlikte bu yerleşimler dışında kalan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Trabzon gibi tarihi öneme haiz Anadolu şehirleri hakkında 90'lı yıllara kadar akademik anlamda araştırmaların gerçekleştirilmemesi manidardır. İmparatorluklara başkentlik yapan İstanbul'un araştırmalara konu olması doğal olmakla birlikte Selânik, İzmir, Mısır ve Halep gibi şehirler ile ilgili araştırma ve incelemelerin büyük ölçüde yabancı araştırmacılar tarafından ve bazı büyük devletlerde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlardan destek görerek gerçekleştirilmesi düşündürücüdür. Bu türdeki araştırmalar ile 90'lı yıllarda ortaya çıkan ve halen devam eden "Ortadoğu" savaşları arasında derin bir bağ gözükmektedir. Bölgenin Bizans/Hıristiyan geçmişini ortaya çıkartmak için yurt dışındaki bazı üniversitelere bağlı Bizans, Osmanlı ve Modern Yunan Çalışmaları Kürsülerinde, Bizans ve Trabzon'daki Rum Krallığı tarihi uzmanları tarafından, bazı vakıfların ve dost devletlerin parasal olarak desteklediği çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar bölge tarihine önemli katkıda bulunmuş olmakla birlikte birçok yanlış bilginin de gerçekmiş gibi algılanmasına sebep olmuştur.

³ Zehra Topal, *Akçaabat Ve Vakfikebir Öşür Defteri 1850*, İstanbul Vakfikebir Kültür Ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara 2005.

⁴ Akçaabat ilçesi, günümüzde olduğu gibi Osmanlı idaresinde kaldığı 450 yılı aşkın sürede Trabzon sancağının kaza ve nahiyeleri içerisinde sahip olduğu doğal limanı (Platana limanı), yüzü aşkın köyü, Doğu Karadeniz'de nadir bulunan düşük seviyedeki eğimi ve verimli tarım alanlarından oluşan coğrafi yapısı ile Doğu Karadeniz'in her devirde kendinden söz ettiren yerleşimi olmuştur.

veren hane reislerinin kayıt defteridir. Defterin vergilendirmeye esas alınan idari-mali tasnifi: A-Trabzon Livasına Bağlı Akçaabat Kazasının Merkezi, B-Akçaabat Kazasına Bağlı Kalanima Deresi Nahiyesi, C-Akçaabat Kazasına Bağlı Sera Deresi Nahiyesi, D-Akçaabat Kazasına Bağlı Ayağorğor Nahiyesi, E-Akçaabat Kazasına Bağlı Vakfikebir-İskefye Deresi Nahiyesi, F-Akçaabat Kazasına Bağlı Vakfikebir-Fol Deresi Nahiyesi, G-Akçaabat Kazasına Bağlı Vakfikebir-Şarlı Nahiyesi, H-Akçaabat Kazasına Bağlı Vakfikebir-Oğuz Nahiyesi, I-Akçaabat Kazasına Bağlı Vakfikebir-Akhisar Deresi Nahiyesi biçiminde olup bu tasniften anlaşılacağı gibi genelde Trabzon sancağına bağlı Akçaabat kazası ve daha özeldede ise bu kazaya bağlı olan dokuz nahiyenin vergilendirilmesi söz konusudur⁵. Bununla birlikte, ilgili defterde Akçaabat hariç, Vakfikebir'in arazisinin diğer yerleşim yerlerine göre özel bir öneme sahip olduğu anlaşılır. Ancak, defterin tasnifinde Vakfikebir'in kaza veya nahiyeye; veya başka ne türde bir idari ünite olduğu açık değildir. Bu nedenle defterde geçen Vakfikebir adlandırmasını mevcut köylerin buldukları arazilerin bir bütünü olarak düşünmek gerekir ve yukarıda görüldüğü gibi Vakfikebir arazisi beş ayrı nahiyenin birleşmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla idari anlamda Akçaabat hariç tutulursa geri kalan nahiyeler içerisinde Vakfikebir arazisi sahip olduğu köylerin sayısal üstünlüğü ile ön plana çıkar. Defterdeki tasnif şeklinde coğrafi şartların ağırlığı kendini açıkça gösterir. Defterde nahiyeye⁶ diye tasnif edilen her bir arazi genelde Karadeniz'e

İlgili defterde Vakfikebir arazisi de Akçaabat arazisiyle birlikte kayda girmiş olduğundan burada iki yüzü aşkın köy ve benzeri yerleşim ile birkaç liman söz konusudur. 387 numaralı (1520 tarihli) Trabzon Tapu Tahrir Defterinde sınırları kabaca Trabzon haricinde Giresun, Gümüşhane ve Rize'yi de içermekte olan Trabzon sancağının toplamda 600'e yakın köyü bulunmaktadır (bkz. TT 387, 766-767). Burada aynı sancağın 200'ü aşkın köyü ele alınmakta olduğundan sancağın 1/3'ünün değerlendirilmesi söz konusudur.

⁵ Defterde her bir yerleşim yerinden (nefs, mahalle veya köy) toplanan öşür vergisi ile vergi veren hane reisinin ismi ve toplam kaç hanenin vergiye tâbi olduğu gösterilmiş; vergi toplayan mütezimin her bir yerleşimden topladığı toplam vergi miktarı da sayfa başı veya sayfa sonuna kaydedilmiştir. Bilindiği gibi, II. Mahmut döneminde taşrada ayan ve eşrafin nüfuzunu kırmak ve hem de devletin toplum ile ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak için "muhtarlık kurumu" ihdas edilmişti. Muhtarlık teşkilatının oluşturulmasında 1826 yılında yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırılması önemli rol oynar. Zira, şehirlerde daha önceleri güvenliği sağlayan yeniçeri teşkilatının kaldırılmasıyla asayiş/güvenlik sorunu ortaya çıkınca bu boşluk muhtarlık kurumu ile doldurulmaya çalışılmıştır. İlk olarak 1829 yılında İstanbul'da uygulanan muhtarlık kurumu, 1833 yılında Kastamonu'da uygulanmış; burada ayan ve eşrafin etkisinin kırılması nedeniyle elde edilen başarı Rumeli ve Anadolu'da muhtarlık kurumunun yaygınlaştırılmasını gerekli kılmış; bu nedenle muhtarlık idaresinin tesisi için 1833-35 tarihleri arasında çeşitli merkezlerde emirler gönderilmiştir (bkz. Kemal Çiçek, Abdullah Saydam, *Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Trabzon 1998, 266-273). Defterde, mahalle ve köyleri idare eden imam, imam muhtar, muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni gibi kişilerin varlığına dair bilgiler bulunmaktadır (imam-ı muhtar-ı der-karye-i Alagağur, muhtar-ı evvel der-karye-i Karlık, der-karye-i muhtar-ı Marna gibi). Sayfa sonlarında yer alan imam ve muhtar gibi şahıslara ait mühürlerde 250, çoğunlukla 251 ve 252 gibi kayıtlar (tarihler) yer almaktadır. İlgili tarihler Hicrî 1250-51-52, Miladî 1834-1835-1836 tarihlerine karşılık geldiğine göre II. Mahmut devrinde İstanbul'da uygulamaya giren muhtarlık gibi yeni kurumların birkaç yıl geçmeden Trabzon'da da (en geç 1835 tarihinde) uygulandığı anlaşılmaktadır.

⁶ "Nahiye" bazen bir kazanın parçası, bazen de kaza yerine kayıtlarda yer almakla birlikte, "kaza" hukuki yönü ile öne çıkarken yani bir kadiya sahipken, nahiyelerin idari bir merkez olmaktan çok timarların kontrolünü sağlayan merkezler oldukları bilinmektedir. Tanzimat'tan sonra "nahiyeye"

akan büyük veya küçük bir derenin bulunduğu vadiyi ifade eder. Deftere kaydedilerek nahiye şeklinde adlandırılan birimlerin gerçekte nahiye olup olmadıkları; daha doğrusu bu tarzda bir tasnifin gerçekte var olup olmadığı tartışmalı bir durum olup Akçaabat'ın bu yıllarda nahiyeden kaza haline getirilmesinin geçiş aşamalarını gösterir. Defterin sonunda yer alan imza/onay kısmına bakıldığında “ser-kaza” ile kazada yaşayan Rum ahaliden sorumlu bir kocabaşı, bir naib⁷ ile beş azanın yer alması Akçaabat nahiyesinin Tanzimat uygulamalarıyla kaza haline getirildiğini göstermektedir.

1840 yılı ile birlikte Tanzimat Fermanının (1839) ilkeleri uygulama alanına konmuştur. Başkent İstanbul'a nispeten yakın olan eyaletlerde Tanzimat ilkeleri uygulamaya geçirilirken Trabzon gibi bazı eyaletlerde Tanzimat'ın uygulanması geç başlamıştır. Tanzimat ilkeleri 1841 yılında Trabzon eyaletinde uygulanmaya çalışılmış; ancak yerel eşrafın tepkisi sonucu geçici olarak uygulamalardan vazgeçilerek 1847 yılında yeniden teşebbüse geçilmiştir. Tanzimat yeniliklerinden biri de taşra idare yapısının yeni baştan örgütlenmesi olmuştur. Bu bağlamda idari-adli birim olan “kaza” birimi 1842 yılında imparatorluğun geneli için öngörülen yeni yönetim biçimi neticesinde önceki dönemlere göre ciddi bir değişime uğramıştır⁸. Bu yenilikler neticesinde fetihten itibaren (1461) nahiye olan Akçaabat'ın kaza haline getirildiğini görüyoruz. Akçaabat'ın ancak 1886 yılı gibi geç

idari biriminin yapısı hakkında bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Maballi İdareleri*, Ankara 2000, 98-106.

⁷ Bu yıllarda Akçaabat kaza haline getirilmişse de bağımsız bir kadı tarafından yönetilmemektedir. 1850 tarihli arşiv defterinde Akçaabat kazasının adli-hukukî işlerine kadı yardımcısı olan “naib” bakmaktadır ve naibin varlığı 18. yüzyılda yine mevcuttur. 16. yüzyılda olduğu gibi 17 ve 18. yüzyılın tümünde “nahiye” olan Akçaabat'ta; Yomra nahiyesi ve Maçka kazasında olduğu gibi direkt Trabzon mahkemesince veya Trabzon'dan gönderilen naiblerce halkın şikâyetlerine bakılmıştır (bkz. Trabzon Şer'iyye Sicilleri, Defter no 1861 sayfa 13b-2, 19b-3, 26b-1 ve “Akçaabat Naibi Mevlana Ahmet...” bkz. Trabzon Ahkâm Defterleri No 1. Maçka kazası için bkz. TŞS 1865/1b-2). Sürmene kazası Trabzon kadısı tarafından idare edilirken Of kazasının adli-hukukî işleri de en azından 17. yüzyılda Of kazasında yaşayan kadı tarafından yerine getirilmekteydi; “Of kazasında hakimü's-şer' olan Mehmet Efendi huzurunda...” (bkz. TŞS, 1861/36a-2 ve 34a-2, ayrıca TŞS, 1855/4b-2). Aynı dönemlerde Vakfikebir arazisinin adli-hukukî işlerine Trabzon kadılığı veya yine bu kadılık tarafından atanan bir naib tarafından bakılıp bakılmadığı arşiv kayıtlarından anlaşılmamaktadır. Trabzon halkı ile alakalı her türdeki şikâyetin ve çözümün kayıtlı olduğu Trabzon Şer'iyye Sicilleri Vakfikebir arazisi için-Yoroz nahiyesi hariç-sessizlik içerisindedirler (bu durum buralarda köylerin olmadığını göstermez; sefer-i hümayun ihtiyaçları için Hicrî 1105/Miladî 1694 senesi için Trabzon kazasından toplanan “sürsat bedelleri” kayıtlarını ihtiva eden bir Kadı Sicilinde Vakfikebir arazisinde yirmi kadar köyün varlığı kayıtlıdır bkz. TŞS, 1860/109b-2 ve 149, 11 Şubat 1694). Bununla birlikte, Vakfikebir'in hemen yakınında yer alan İskefye nahiyesiyle ilgili adli-hukukî işlere aynı yüzyılda Trabzon kadısı veya bu kadı tarafından atanan bir naibin baktığı, Akçaabat ve Yoroç nahiyelerinde olan vakıf köylerine ise yine Trabzon kadısı ve bu kadı tarafından atanan ancak Trabzon merkezinde yaşayan naiblerin ve Hatuniyye vakfı mütevellilerinin baktığı tespit edildiğine göre (bkz. TŞS, 1861/20b-1) birçok köyünün Trabzon'daki Hatuniyye vakfına ait olduğu bilinen Vakfikebir arazisinde Platana, Yoroç ve İskefye'deki uygulamanın söz konusu olduğunu düşünmek gerekmektedir.

⁸ Musa Çadircı, “Türkiye'de Kaza Yönetimi”, *Belleten*, C.LII, Ankara 1989, 237.

bir tarihte kaza haline getirildiği bilinmekte ise de⁹ 1850 tarihli öşür defterinden hareketle Akçaabat'ın 1847-1850 tarihleri aralığında nahiyeden kaza haline getirildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Zira burada ele alınan öşür defterinin onay kısmında bir kaza müdürü ile birlikte sekiz üyeden oluşan bir meclisin varlığı söz konusudur¹¹.

Akçaabat, bölgenin Osmanlı fethine girmesinden sonra Trabzon merkez kazasına bağlı bir nahiyeye olarak örgütlenmiş olup¹² Vakfikebir arazisinin Akçaabat nahiyesi/kazasına bağlı olarak Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alması ise Fetih'ten, 1870'li yıllara kadar olan idari-mali uygulamanın devamıdır¹³. 1850 tarihli öşür defterine göre kaza olarak kayda giren *Akçaabat'ın sınırları kuzeyden Karadeniz ile sınırlıyken batıda Yevbol (Yobol) karyesinden güneye doğru Oğuz karyesine inmekte, güneyde Simenli, Sidiksa ve Haçka karyesinden devam etmekte, güney doğuda ise Maçka'nın köyleri ile sınır oluşturarak doğu tarafında, sabile ve Değirmenderesine bakan Divranos (Gölçayır) ve Çukurçayır karyelerini içine alarak Trabzon şehrinin Boztepe mahallesi ile komşu olacak biçimde Kavak Meydanı mahallesi ile Ayasofya mahallesine komşu olan Holomana (Beşirli) karyesini de içine alarak Karadeniz'e inmektedir*¹⁴. Bu sınırlar içerisinde günümüzde Akçaabat, Vakfikebir, Beşikdüzü, Şalpaazarı ve Düzköy ilçeleri ile birlikte bir o kadar da belediye haline getirilmiş belde ve Trabzon'un mahalleleri veya merkez köyleri haline gelerek şehir içerisinde kalmış Holomana (Beşirli), Argalya (Uğurlu), Gölçayır, Kireçhane, Kisarna ve Soğuksu gibi onlarca büyük yerleşimin yer alması adı geçen arşiv defterinin ve çalışmamızın önemini artırmaktadır.

Defterde üzerinde durulacak olan hususlardan biri toprak sahibi olan ve dolayısıyla vergi veren müslim ve gayrimüslim halkın adı geçen yerleşim yerlerindeki *nüfus yoğunluğu* ile ilgilidir. Trabzon ve çevresinde yaşayan halk arasın-

⁹ BOA, İrade-Dahiliye no 4954/7 kayıtlı irade-i seniyye ile Akçaabat Kasım 1886 tarihinde kazaya dönüştürülmüştür. Bkz. Zehra Topal, "Akçaabat'ın Nahiyeye Teşkilatından Kaymakamlığa Dönüştürülmesi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005, Trabzon*, (basılmamış bildiri).

¹⁰ 1847 ve sonrasında nahiyeden kaza haline getirilen Akçaabat'ın ileriki yıllarda ve özellikle de 8 Kasım 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesinin bölgede uygulamaya konması neticesinde tekrar nahiyeye haline getirildiği anlaşılmaktadır. Zira 1869 yılı ve devamındaki Trabzon salnamelerinde Akçaabat, Maçka, Yomra ve Vakfikebir merkez vilayete bağlı nahiyeler olup mutasarrıflık konumundadırlar. Bkz. Kudret Emiroğlu, *1869 Tarihli Trabzon Salmamesi*, Ankara, 81 ve Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", *(I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1986)*, Samsun 1988, 192-193.

¹¹ Topal, *Akçaabat ve Vakfikebir*, 378-379.

¹² Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, 27-28, 46.

¹³ Mesela, 1680'li yıllara tarihli Trabzon Kadı Siciline göre Osmanlı ordusunun sefere gitmesi nedeniyle sefer masrafları için toplanan sürsat bedelinin/vergisinin kaydında Vakfikebir arazisi köyleri Akçaabat nahiyesi sınırları içerisinde kayıtlıdır. Buradan ve diğer pek çok arşiv kaydından anlaşıldığı kadarıyla modern idari düzenlemelerin yapıldığı 1860'lı yıllara kadar Vakfikebir, Akçaabat nahiyesine bağlı olarak idare edilmiştir. Bu idari yapılanma, Akçaabat ve Vakfikebir'in sahip olduğu onlarca köyün Trabzon merkezde yer alan Hatuniye vakfına gelir getiren köyler arasında yer alması nedeniyle vakif köylerinin bir arada ve daha kolay bir şekilde idare edilmek istenmesinin sonucu olmalıdır.

¹⁴ Bakınız Harita.

da yaygın olan ancak gerçek olmayan kanaate göre gayrimüslim halk Lozan Antlaşmasıyla (1923) bölgeyi terk edene kadar bölgede her alanda üstün bir konum arz etmekteydi. Ancak, arşivler üzerinde yapılan araştırmalar ve yabancı seyyahların bölge hakkında vermiş oldukları seyahat notları vaziyetin hiç de böyle olmadığını göstermektedirler.

Tablo I’i de göz önüne alarak bölgedeki nüfus yapısına dair önemli bilgilere varmak mümkündür. Defterin tasnifinde *Trabzon livasına bağlı Akçaabat kazası* (merkez mahalleler ve bağlı köyler) ilk sırada kayıt edilmişlerdir. Trabzon livasına bağlı Akçaabat kazası merkezindeki dört mahallede yaşayan gayrimüslim reayanın nüfus yoğunluğu hane esasına göre nefs-i Pulathane mahallesinde¹⁵ %57, Galinos¹⁶ mahallesinde %47, Dürbinar mahallesinde %9 ve Salari mahallesinde¹⁷ ise %3'lere kadar ulaşmaktadır. İlgili deftere göre Akçaabat kazası merkezindeki adı geçen dört mahallede yaşayan ve vergi veren gayrimüslim halk %33, müslüman halk ise %67 nüfus yoğunluğuna sahiptir¹⁸. Nefs-i Pulathane Mahallesinde Çolakoğulları, Topsakaloğulları, Bağdatlıoğulları ve Serdarzâdelerin, Galinos mahallesinde Hacımusaogullarının, Dürbinar mahallesinde Hacıömeroğulları ve Lermioğulları gibi servet sahibi ailelerin varlığını izlemek mümkündür. Hacımusazâde Hasan Ağa Galinos mahallesi (Orta mahalle) başta olmak üzere her üç mahallede toprak tasarruf eden varlıklı bir toprak zengini olduğu gibi Galinos mahallesinin güneyinde yer alan Satari köyünün de en çok vergi veren kişisidir¹⁹.

Nefs-i Akçaabat'a bağlı; diğer bir ifade ile Akçaabat kazası merkezi ile birlikte tasnif edilen köylere bakıldığında²⁰ Akçaabat merkez mahalleleri hariç toplam 24 köyün varlığı söz konusu olup bu köylerde gayrimüslimlerin varlığı %10'lara yaklaşmakta iken müslümanların oranı ise %90'lara ulaşmaktadır. Adı geçen arazide yer alan köylerden Üstürkiya, Mersin, Satari, Ahanda, Karziya ve birlikte kaydedilen İspendam-Haldandoz hane esasına göre nüfusça büyük köyler arasında ilk sırada yer alırlar. Hıristiyan nüfus Satari köyünde %19, Üstürkiya köyünde %17.5 ve Ahanda köyünde yaklaşık %9 iken Cagera, Cera, Gutoz, Guzari, Kurebi, Eskiköy, Lalank, Koftez, Geliya, Çahori, Şula ve Sarı adlı köylerde ise hiç gayrimüslim bulunmamaktadır²¹. Mersin ve Garziya köylerinde ise gayrimüslim nüfus oranı aynı köylerin 1/3'üne kadar yaklaşmakta olup bu yönleriyle adı geçen iki köy aynı arazideki diğer köylerden farklılık arzederler. Adı

¹⁵ İlçenin Osmanlılarca fethini müteakip gayrimüslim halkın diğer mahallelerden ayrılarak nefs-i Pulathane mahallesinde toplandığı bilinmektedir. Bir fetih politikası olarak benzer yer değiştirme faaliyetleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Trabzon merkezi için de geçerlidir.

¹⁶ Akçaabat ilçesinin günümüzdeki "Orta mahalle" diye bilinen mahallesinin eski adı Galinos'tur.

¹⁷ Salari, mahalle olarak kayda girmesine rağmen gerçekte ayrı bir köydür. Zaten defterdeki kayıta mahalle mührü değil, Salari köyünün kendi mührü vurulmuştur.

¹⁸ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 17-23.

¹⁹ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 16-23.

²⁰ Bu köylerin büyük bir çoğunluğu Karadeniz ile komşu olup Akçaabat kazasının batısından başlayarak Yoroş burnuna kadar olan araziye ifade ederler.

²¹ Bu köyler, günümüzde Akçaabat ilçesinin İskefye ve Vakfikebir arazisine, yani Çepni Türklerinin yerleşimlerine yakın ve bazıları da komşu olan köyler arasında yer alırlar.

geçen köyler, daha önce ele alınan Akçaabat'ın merkez mahalleleri ile birlikte değerlendirildiğinde ise toplam 1646 hanenin vergi mükellefi olduğu; bu hanelerden %15'inin gayrimüslimlere ve %85'inin de müslümanlara ait oldukları görülür²². Satari köyünün ödemiş olduğu öşür vergisinin yaklaşık %24'ü Serdarzâdelerin, %17'si Hacımusazâdelerin ve %13'i ise Seyisoğullarının elinde olduğuna göre köy toprakları aynı oranda adı geçen sülale üyeleri arasında dağılmış olmalıdır²³; yani köyün yarısı adı geçen sülalelerin tasarrufundadır. Yukarıda ismi geçen Hacımusazâde Hasan Ağa, Akçaabat'ın merkez mahalleleri haricinde ismi geçen Satari köyü ile merkez mahallelerden Nefs-i Pulathane mahallesine sınır teşkil eden Ahanda köyünde de toprak tasarruf etmektedir²⁴.

Akçaabat kazasına bağlı "**Kalanima Deresi Nahiyesi**" köylerine bakıldığında ise adı geçen dereden ismini alan bu vadide 35 köyün ve 1737 hanenin vergiye tâbi olduğu; Akçaabat arazisinde en çok köy ve yine en çok vergi mükellefinin Kalanima deresi vadisinde yer aldığı; adı geçen köylerde vergi veren gayrimüslim ahalinin nüfusu %7'ye ulaşırken müslüman-Türk nüfusunun ise %93'leri aştığı görülmektedir²⁵. Kalanima deresi havzasında yer alan 35 köyün 23'ünde hiç gayrimüslim bulunmazken geriye kalan 12 köy içerisinde Karadeniz kıyısına sadece birkaç yüz metre uzaklıktaki 59 haneli Fiz köyü nüfusunun yaklaşık %43'ü; Kalyera ile birlikte kaydedilen Karikliya köyünün neredeyse %20'si, Mimera ve Visera köylerinin yaklaşık %20'si, Vara ile birlikte kaydedilen Lahana köyünün %16'sı, Gozeysa köyünün %16'sı, Çarşuda köyünün yaklaşık %18'i ve Haçka köyünün %8'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Kalanima Deresi havzası köylerinde yaşayan ve vergi veren gayrimüslim nüfus %7 dolaylarında iken Akçaabat kazasının merkez mahalleleri ve merkez köyleri kabul edebileceğimiz Karadeniz sahilinde yer alan veya Karadeniz sahilini gören köylerde yaşayan gayrimüslim nüfusun %15'ler seviyesinde olduğu görülmektedir. Sadece bu iki sonuca göre İslâm ve Türk nüfusunun sahilden güneye doğru; dağ köylerine doğru gidildikçe daha da yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Kalanima deresinde yer alan köyler içerisinde Haçka köyünün nüfusça en büyük köy olduğu, sırasıyla Sidiksa, Lahana ile birlikte kaydedilen Vara, Karikliya ile birlikte kaydedilen Kalyera²⁶, Ormankıran ile birlikte kaydedilen Cayera, Metinkaniya havzasında yer alan ve Kıran-Saleyra diye kaydedilen köy ile Mucura, Şinik ve Fiz köylerinin de Haçka köyünü takip ettikleri görülmektedir. Hane sayısı az olmasına rağmen doğal yapısının elverişliliği sayesinde toplanan öşür vergisi oldukça yüksek olan nefs-i Kalanima köyü, aynı zamanda Akçaabat ayan ve eşrafının²⁷

²² Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 25-69.

²³ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 24-25. Seyisoğulları ve Ömeroğulları hane esasına göre köyün en kalabalık aileleri olarak gözükmektedirler.

²⁴ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 68-69.

²⁵ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 71-139.

²⁶ Toprak zenginliği ile bilinen İbrahim Efendinin varislerine intikal eden hane ve arazileri Kalyera köyünde gidip görmek ve sülale hakkındaki başka bilgilere ulaşmak halen mümkündür.

²⁷ Adı geçen sülalelerin Osmanlı devrindeki faaliyetlerini, servet ve itibar kazanmalarını başta Trabzon Kadı Sicilleri olmak üzere Osmanlı arşivlerindeki kayıtlardan izlemek mümkündür. Devlete ait olan şehir ve arazi vergilerinin toplama hakkını elde etme yanı sıra devletin içinde

toprak tasarruf ettiği yerlerin başında gelir. Hacısalihzâde Küçük Ali Ağanın oğullarının ağırlıkta olduğu Kalanima köyünün toplam öşür vergisinin %26'sını Hacısalihzâdeler ödemiştir. Serdarzâdeler, Kazancızâdeler, Hacıömeroğulları ve Kösezâdeler gibi şöhret sahibi birçok ayan ve eşraf Kalanima köyünün diğer sakinleridir. Hacısalihzâdeler ayrıca Mucura köyü öşür vergisinin %20'sini ödemektedirler²⁸.

Akçaabat kazasına bağlı "*Sera Deresi Nahiyesi*" köyleri üzerinde durulacak olan diğer bir arazidir. İsmi veren Sera deresini takip eden bu vadide 12 köyün ismi ve 439 vergi hanesi kayıtlı olup adı geçen köylerin yaklaşık %28'si gayrimüslimlerden oluşmakta iken %72'si müslüman ahaliden oluşmaktaydı²⁹. Fakalenza ve Karaman köylerinde hiç gayrimüslim bulunmazken Kokona köyünün yaklaşık %80'inin gayrimüslimlerden oluştuğu görülür. Sera vadisinde yer alan diğer köylerden Serasor/Seraasor, Kalonya ve Mayer köylerinde gayrimüslim halk %30'lar civarında iken geriye kalan birkaç köyde de az da olsa gayrimüslim halk yaşamaktaydı. Sera vadisindeki en büyük köyler arasında sırasıyla İle, Kokona, Seraasor, İlenya ve Kalonya köyleri başı çekmektedirler. Sera vadisi köylerinden deniz kenarında yer alan ve vadinin ilk köyü olan Sarasor köyü Şatırzâdeler, Kalcızâdeler ve Hacısalihzâdeler gibi sülalelerin yerleşimleri arasındadır³⁰; Hacısalihzâde Hasan Ağa bu köyde de toprak tasarruf etmektedir. Akçaabat kazasının, 19. yüzyıl ortalarında yoğunluk sırasına göre Sera, Kalanima ve Akçaabat merkez (Platana) arazilerinde Hacısalihzâdelerin etkin olduklarını söylemek mümkündür. Fakalenza ve Simli Karaman köylerinde ise Duhancıoğulları, Kelle Veziroğulları ve Köseoğulları etkin gözükmektedirler.

"*Ayağorğor Nahiyesi*" Akçaabat kazasına bağlı diğer bir havzadır. Holomana (Beşirli), Argalya (Uğurlu) Soğuksu, Kireçhane, Kisarna ve Suğa (Akyazı) gibi bazı mahallerin Trabzon şehrinin her devrideki sayfiye yerlerinden

bulduğu savaşlar nedeniyle var olan Savaş Ekonomisi (devlete asker ve para temin etme gibi faaliyetler) adı geçen ailelerin zenginliklerinin temelini oluşturmaktadır. Trabzon ayan ve eşrafının büyük bir çoğunluğu toprak tasarrufu ve yine toprak vergilerinin devlet adına toplanması görevini elde etme hakkı sayesinde itibar kazanmışlardır. Zenginlikleri şehirle alâkalı idarî ve iktisadi faaliyetlere dayalı olan Şatırzâdeler gibi ayan ve eşraf ise oldukça sınırlıdır. Yöredeki ailelerin Osmanlı devrindeki geçmişi hakkında bkz. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2000; Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, I. Bölüm ile Dizin Kısmı; Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*; Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi Ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, Gedikoğlu, *Akçaabat ve Ayhan Yüksel*, "Trabzon Valisi Sırrı Paşanın 1880 Tarihli Bir Raporuna Göre Doğu Karadeniz'in Önde Gelen Aileleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16, İstanbul 2004, 179-199.

²⁸ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 70-71, 122-123.

²⁹ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 141-163.

³⁰ Nefs-i Kalanima köyünde olduğu gibi bu vadide yer alan Serasor, İlan, Bodamya, Kalonya, Haraka ve Mayer köylerinde benzer şekilde Hacısalihzâdelerin etkisi görülmektedir. Mayer köyünde ödenen öşür vergisinin neredeyse %48'i, Kalonya köyünün %25'i, Haraka köyünün %14'ü ve Bodamya köyünün %13'ü Hacısalihzâdeler tarafından ödenmiştir. Hacısalihzâdelerden Mehmet Ağa Bodamya köyü ve Akçaabat'ın merkez köylerinden Kalağra köyünde, Mustafa Kalonya köyünde, Halim Ağa Haraka köyünde ve Ömer Ağanın oğulları da Mayer köyünde en çok öşür vergisi verenlerdir. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 28-29, 140-141, 140-163.

olması³¹ ve diğer bazı köylerin de Trabzon şehri merkez mahalleleri ile komşu olmaları adı geçen arazinin önemini artırmakta olduğundan dolayı nüfus yoğunluğunun Akçaabat kazasına bağlı diğer arazilere göre fazla olabileceği ilk anda akla gelmektedir. İlgili köyler, Sera deresine komşu sayılabilecek Suga/Suğa köyüyle birlikte başlamakta deniz kıyısını takiben Trabzon merkeze yakın olan deniz kenarındaki Ayasofya kilisesine kadar gelmektedir ki, burasının Akçaabat ile Trabzon şehrinin sınır noktası olduğu bilinmektedir³². Ayağorğor nahiyesinin güneydeki sınırları ise günümüzde Trabzon şehrinin güneyde yer alan Boztepe mahallesi gibi mahalleleri ile komşu ve Maçka kazasının köyleriyle sınır oluşturmaktadır.

Ayağorğor nahiyesinde 15 köy ve 1036 hane vergi mükellefi yer almakta olup, 15 köyde vergi vererek kayda giren gayrimüslim nüfus oranı yaklaşık %36 iken müslüman oranı ise yaklaşık %64 kadardır³³. Tüm bu bilgilere göre, Trabzon şehri merkezinden başlayarak devamındaki kaza merkezlerinden dağ köylerine doğru gidildikçe hristiyan nüfus yoğunluğunun azalmaya başladığı; müslüman nüfus yoğunluğunun ise artmaya başladığı gerçeği bir kez daha ortaya çıkar. Adı geçen Ayağorğor nahiyesinde ise gayrimüslim nüfus yoğunluğunun oldukça üst düzeyde olduğu köy sayısı hiç de az değildir; Polita köyünün %94'ü, Ağrit köyünün %88'i, Argalya köyünün %57'si, Kisarna köyünün %42'si, Mahmat köyünün %44'ü ve Holomana köyünün %35'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte adı geçen nahiyedeki Oksi ve Hoha köylerinde ise hiç gayrimüslim bulunmamakta, ahalinin tümü müslimlerden oluşmaktadır. Ayağorğor nahiyesindeki köyler içerisinde Trabzon'un merkez mahallelerine komşu olan Divranos, Karlık, Kiserna ve Holomana köyleri nüfusça diğerlerine

³¹ Soğuksu, Boztepe, Kireçhane, Değirmendere, Ayağorgorsuyu ve Suğa, Trabzon'un eskiden beri mesire ve sayfiye yerlerinin başında gelmekteydiler. Osmanlının son dönemleri ve Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Soğuksu'da şehrin ileri gelen ailelerinin ve Vali de dahil olmak üzere üst düzey resmî yetkililerinin yazlıkları bulunurdu. Adı geçen sayfiye ve mesire yerlerinde ayan ve eşrafin yerleşmesi eski bir geleneğin devamı olmalıdır (1850 tarihli öşür defterinde Soğuksu'da Abanozzâdelerin, Kireçhane ile kayda giren Divranos köyünde XVII. yüzyılda Trabzon valiliğinde bulunan Murathanzâdelerin ve Suğa köyünde Kalcızâdelerin geniş arazileri bulunmaktadır). Trabzon şehrinin sayfiye ve mesire yerlerinin şehrin hemen kenarından başlaması ve yarım saatlik bir yürüyüşten sonra yükseltinin aniden artması ile Karadeniz'in olabildiğince görülmesi sayesinde şehir içindeki nem ve sıcaklığın etkisinin bir anda yerini serin bir havaya bırakmakta olması buraların önemini artırmaktaydı. Meşrutiyet ve Hıdırellez kutlamaları ile öğrenci ve öğretmenlerin bahar gezileri hep buralara olurdu. Adı geçen coğrafya aynı zamanda Kalanima deresi vadisinde yer alan arazilerden sonra bölgenin en verimli ekilebilir toprakları arasındaydı. Trabzon'un XX. yüzyıl başlarındaki sosyal yaşam şartları hakkında bkz. Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004.

³² "Akçaabad nahiyesine tâbi Halumona (Halomona) nam karyede sakin iken bundan akdem vefat eden Salih..." bkz. TŞS, 1861/30a-4, kayıt tarihi 12 Safer 1106/02 Ekim 1694, "Akçaabad nahiyesinde Karlık nam karyede sakin Zarife bintü Bayram nam Hatun..." bkz. TŞS, 1863/2a-3, 28 Şubat 1699 ve "Trabzon muzafatından Akçaabad nahiyesine tâbi Ağrid nam karye (Ağrit/Ağrıllı; günümüzde Trabzon'a bağlı merkez köy) ahalisinden Abraham..." bkz. TŞS, 1863/20b-2,10 Ocak 1699 ve 1870'li yıllar için, "işbu Ayasofya mahallesi Trabzon ile Akçaabad'ın sinori olup buradan tâ Akça-kal'a'ya kadar olan kurâ müdir-i nâhiye tarafından idâre olunur" bkz. Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, 86.

³³ Topal, *Akçaabat-Vakfikeybir*, 164-193.

oranla oldukça büyük köylerdir. Ayağorğor nahiyesi arazisi için şunu ifade etmek gerekir ki, Trabzon şehrinin merkez mahalleleri de dahil olmak üzere XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtları ve 1850 tarihli öşür defterine göre Trabzon sancağı arazisinde gayrimüslim nüfusun bu derecede yoğun olduğu birkaç havza ancak vardır ve bunlardan biri de bu havzadır. Dolayısıyla Trabzon'un fethi ile birlikte; bir fetih uygulaması biçimi olarak Trabzon kalesi içerisinde oturmaları yasaklanan gayrimüslim Osmanlı halkının şehrin kale dışında kalan Çömlekçi, Kemerkaya ve Eksotha gibi birkaç mahallesine toplanmasıyla, gayrimüslim nüfusun adı geçen köylere toplanması arasında bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon'un batısında, Akçaabat kazasında yer alan iki yüzü aşkın köyde yaşayan gayrimüslimlerin zamanla adı geçen nahiyede (yer alan köylerde) toplanma eğilimi gösterdikleri düşünülebilir. Ayrıca, Ayağorğor nahiyesi hariç, Akçaabat kazasının diğer nahiyelerinde toprak tasarruf eden ayan ve eşrafın etkinlikleri Trabzon'un şehir merkezini pek kapsamazken; Ayağorğor nahiyesinde yer alan adı geçen köylerde toprağı olan zenginlerin-ayan ve eşrafın etkinlikleri daha çok Trabzon merkezindeki (şehir içi) iktisadi ve idarî faaliyetlerini kapsamaktadırlar. Suğa köyü sakinlerinden oldukları bilinen Kalcızâdeler Suğa, Kalciya ve Mağlavita köylerinde toprak tasarruf etmekte iken³⁴, Abanozzâdeler Kisarna, Holomana, Argalya, Çukurçayır, Soğuksu ve Tırzik'te³⁵, Şaturzâdeler, Trabzon-İran kervan yolu üzerinde bulunan Çukurçayır'da, Valilik ve mütesellimlik görevlerinde bulunan Murathanzâdelerin ise Trabzon merkez mahallelerine yakın konumda olan Kireçhane ve Divranos ile Kalciya ve Mağlavita köylerinde³⁶ hatırı sayılır miktarda gelir getiren toprak tasarruf etmekte idiler³⁷. Bu durum, Ayağorğor nahiyesinde yer alan yerleşimlerin Trabzon şehri idarecileri ile ayan ve eşrafın gözde mekânları olduklarını ortaya koymaktadır.

Sonuçta, Akçaabat kazasının-Vakfikebir arazisi hariç; *Akçaabat arazisinde yer alan yerleşimlerde toplam 4858 hane'nin öşür vergisine tâbi olduğu ve bu nüfusun 850 hane-*

³⁴ Kalcızâde Tayyar ve Kasım Beyler ile Osman Ağa Suğa'da; adı geçen Kasım Bey ile Osman ve Ali Ağalar Kalciya ile birlikte kayda giren Mağlavita köylerinde, Mustafa Ağanın kerimeleri Çukurçayır'da toprak tasarruf etmekteydiler. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 191, 165, 193.

³⁵ Abanozzâdelerden: Abanozzâde Pir Ağa Çukurçayır, Holomana ve Kisarna'da; Mahmut Ağa Argalya ve Kisarna'da; Ahmet Ağa Holomana, Kisarna ve Soğuksu ile birlikte kaydedilen Tırzik'te; Ömer Ağa Kisarna ve Holomana'da; Mehmet Ağa Kisarna ve Soğuksu ile birlikte kayda giren Tırzik'te; Memiş, Ali, Mikdat, Abdi ve Osman Ağalar da aynı köylerde toprak sahibi idiler. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 166-175.

³⁶ Murathanzâde İbrahim, Tayyar ve Ömer Beyler Kalciya ve Mağlavita köylerinde; adı geçen Murathanzâde İbrahim Bey Kireçhane-Divranos'ta, Murathanzâde Osman Beyin oğulları da yine Kireçhane-Divranos'ta toprak sahibi idiler. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 191, 185. Günümüzde Trabzon'a bağlı merkez köylerden Gölçayır'ın eski adı Divranos'tur, Trabzon-Erzurum-İran kervan yolunun sahilden başlayarak şehir içerisinden geçip Maçka'ya ulaşan eski güzergâhı üzerinde yer alır. Aynı zamanda kervan yolu ulaşımında bir menzil noktasıdır. Bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 122-123.

³⁷ Platana'nın (Akçaabat kazasının merkezi) toprak ve emlak zenginlerinden olan Hacı Ömeroğulları sülalesinden Hacı Ömeroğlu Hüseyin, Ayağorğor nahiyesinde yer alan Holomana köyünün en çok öşür vergisi veren iki kişiden birisidir. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 167.

sinin gayrimüslimlerden (%18), 4008 hanesinin ise müslümanlardan (%82) oluştuğu görülmür. 1850 tarihli öşür vergisi kayıt defterine göre vergi veren hane sayısından gerçek nüfusu bulmak da mümkündür; Osmanlı devri ile ilgili nüfus hesaplamalarında tarihçiler tarafından kabul gören sisteme göre, vergi veren hane sayısının beş ile çarpılıp çıkan sayıya vergi vermediği düşünülen %10'luk muaf nüfus³⁸ eklendiğinde gerçek nüfus bulunmaktadır. Buna göre, *Vakfikebir arazisi hariç Akçaabat arazisinde 26.714 kişinin yaşadığı; bu sayının 4675 kişinin gayrimüslimlerden ve 22.039 kişinin ise müslümanlardan oluştuğu gerçeği ortaya çıkar.* Evliya Çelebi 1640'lı yıllarda bölgeye yaptığı ziyaretinde haftada bir kurulan Platana³⁹ pazarında 10.000 kişinin toplandığını ve Platana pazarının çevresinde gelişmiş ve refah içinde olan zengin köylerin olduğunu belirtmesi⁴⁰ ile yukarıda verilen nüfus arasında önemli bir benzerliğin olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Akçaabat arazisinde vergi veren 4857 haneye vergi vermediği düşünülen %10'luk muaf kısım eklendiğinde 5343 hane sayısına ulaşılır; hafta pazarları halkın bütün ihtiyaçlarını giderdiği ve hafta da bir kez de olsa köy ile kent halkının en önemli buluşma fırsatı olduğundan ve özellikle de yaz aylarında havaların müsait olmasından yararlanılarak her haneden/evden en az iki kişinin haftada bir bu pazara iştirak ettiği düşünülürse Akçaabat hafta pazarına 10.686 kişinin katılımı söz konusu olur ki, Evliya Çelebinin tespitlerindeki tutarlılık bir kez daha bizleri kendisine hayran bıraktırır.

³⁸ Muaf nüfus; genelde yöneticiler (Balkanlardaki gayrimüslim idareciler de bu sınıfa girer) ve dini kesimden oluşmakta olan nüfus. Zira Osmanlı kanunlarına göre yönetici sınıftan olan asker, bürokrat ve dini görevliler ile peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) soyundan gelenler (Seyyidler ve Şerifler) vergiye tâbi değillerdi. Akli ve fizikî engelliler de vergiden muaf tutulurdu. Ayrıntısı için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ 1300-1600*, (Çev. R. Sezer), İstanbul 2004, 71-75.

³⁹ Osmanlı devrinde Akçaabat nahiyasının/kazasının merkez köyü, günümüzde Akçaabat ilçesinin merkezi.

⁴⁰ Trabzon eyaletinin pek çok kazası ve nahiyesi hakkında bilgi veren Evliya Çelebinin özellikle Akçaabat pazarı hakkında nüfus esasına dayalı bu derecede ayrıntı vermesi; Akçaabat arazisinin tarihin en eski devirlerinden beri taşımış olduğu önemin bir göstergesidir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Zekeriya Kurşun Ve Diğerleri), 2, İstanbul 1999, 47.

TABLO I: 1850 YILINDA TRABZON SANCAĞINA BAĞLI AKÇAABAT KAZASININ DİNİ GÖRÜNÜMÜ

A K Ç A A B A T A R A Z İ S İ				
İdari birim	Toplam hane sayısı	Müslüman hane sayısı	Gayrimüslim hane sayısı	
Akçaabat kazası (merkez) ⁴¹	1646	1403-%85	243-%15	
Kalanima deresi nahiyesi	1737	1616-%93	121-%7	
Sera deresi nahiyesi	439	319-%72	120-%28	
Ayağorğor nahiyesi	1036	670-%64	366-%36	
Toplam	4858	4008-%82	850-%18	
V A K F I K E B İ R A R A Z İ S İ				
İdari birim	Toplam hane sayısı	Müslüman hane sayısı	Gayrimüslim hane sayısı	
İskefye deresi nahiyesi	1073	1073	Yok	
Fol deresi nahiyesi	1177	1177	“	
Şarlı nahiyesi	569	569	“	
Oğuz nahiyesi	675	675	“	
Akhisar deresi nahiyesi	882	882	“	
Toplam	4376	4376-%100	Yok-%0	

Vakfikebir arazisine geçilecek olursa; 1850 tarihli öşür defterine göre Vakfikebir’de merkez olması gereken bazı mahallerde bir merkezin-“*nefs-i Vakf-ı kebir*”-kayıtlı olmadığı görülmektedir. Oysa, kendisine bağlı olan ve daha batıda yer alan Şarlı nahiyesinin⁴² “*karye-i nefis-i Şarlı*” adı altında bir yerleşimi söz konusudur. Yine, benzer şekilde Akçaabat kazasından bahsedilirken ilk olarak kazaya ait “*nefs*”, yani merkez mahalleler tasnife tutulmuş; daha sonra ise merkeze yakın olan köyler ve en sonunda ise kazaya bağlı nahiyeler ve bu nahiyelerin ihtiva ettiği köyler kayda girmiştir. Ancak, Vakfikebir için böyle bir tasnif yerine direkt olarak aynı arazide yer alan nahiyeler ve bu nahiyelerin ihtiva ettiği köyler tasnife tutulmuştur. Osmanlı dünyasında “*nefs*” denilen adlandırmanın muhakkak şehir veya kasaba anlamına gelmediği bilinmekle birlikte buradan çıkarılacak sonuçlardan biri, her halde 1850’li yıllarda Vakfikebir adlandırmasının coğrafi bir adlandırmadan öteye gitmediği olmalıdır. Burada, Vakfikebir birçok nahiyenin birleşmesiyle meydana gelen ancak belirli bir merkezi olmayan bir coğrafyayı ifade etmektedir. Şüphesiz bu coğrafyada Fol (deresi), İskefye, Yoroç, Marna ve Şarlı gibi denizle irtibatlı olan ve doğal liman özelliği gösteren alanlar ileriki

⁴¹ Merkez mahalleler ile Akçaabat merkezinden batı yönüne doğru devam eden ve İskefye nahiyesine kadar olan köyleri içerir. Bakınız Harita.

⁴² Trabzon’un Beşikdüzü ilçesi.

yıllarda Vakfikebir coğrafyasının merkezi veya merkezleri olmaya adaydır⁴³; ancak 1850'lerde (ve dolayısıyla ilgili tarihten daha önceki dönemlerde) adı geçen deftere göre böyle bir merkezden bahsetmek için erken bir zamandır. Vakfikebir coğrafyası ile ilgili bu tespitten sonra adı geçen coğrafya ile ilgili halk arasında yaygın olan bazı bilgileri hatırlatmakta yarar vardır.

Vakfikebir, Akçaabat'ın birçok köyünü de kapsayacak şekilde Trabzon'daki Hatuniye vakfının akararı arasında yer almaktadır. Adı geçen Vakfikebir arazisi Trabzon şehri ve çevresinde Türkleşmenin ilk olarak başladığı alanlar içerisindedir. Vakfikebir arazisi Çepni Türklerinin yoğun bir şekilde yaşadıkları bölgedir. Bu nedenle, ilgili arazideki yer adlarında Türk-İslâm etkisi sınırsızdır. Günlük yaşamda (özellikle de gelenek ve göreneklerde) İslâm kültüründen çok Orta Asya kültürünün etkisi söz konusudur. Vakfikebir arazisi Balkanlardan, yani batı ve kuzeybatı yönünden gelen yağmurlara açık bir coğrafya olduğundan Yoro burnunun doğu kısmında kalan Akçaabat arazisine göre daha fazla yağmur alır. Dolayısıyla ekilebilir tarımsal arazilerden çok yayla, mera, çayır ve ormanlık alanların yoğun olduğu ve hayvancılığın Akçaabat arazisine göre daha elverişli olduğu bir coğrafyadır. "Yoros/Yoroz burnu" adı verilen burun, Akçaabat ile Vakfikebir arazisinin sınırınıdır. Ve bu coğrafi sınır Akçaabat ve Vakfikebir arazisi arasında az da olsa sosyal ve kültürel yaşamda belirli bir farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, Doğu Karadeniz'in geneli göz önünde bulundurulduğunda Akçaabat ile Vakfikebir arasındaki sosyal ve kültürel etkileşim (giyim-kuşamdan ev-bark kültürüne; halk danslarından kişisel tavır ve davranışlara kadar) dikkate değer yoğunluktadır.

1850 tarihli defterde Vakfikebir arazisinde kayda giren ilk nahiye Akçaabat'a bağlı "*Vakfikebir-İskefye Deresi Nahiyesi*" olup bu nahiyede 27 köy ve 1073 vergi mükellefi yer almakta; ilgili köy ahalileri bütünüyle müslüman halktan oluşmaktaydı. Yoro, Kuldandoz, Keramy, Sebkyüz, Makranyamuz köyleri yanı sıra, birlikte kayda giren Vaçanoz-Samsun-Bondika havzası köyleri vergi veren nüfus açısından diğer köylere oranla büyük köyledir⁴⁴.

⁴³ 17. yüzyıl sonlarına tarihli arşiv kayıtlarında Vakfikebir sınırları içerisinde yer alan Marna ve Ruka yerleşimlerinde ticarî öneme sahip pazarlar bulunmaktaydı (bkz. TŞS 1861/101a-2). Ayrıca, Yoros ve Fol Deresi pazarları 1715 yılına ait Şer'iyye Sicilinde geçmektedirler (bkz. TŞS, 1874/60a, Mart ayının ilk günleri 1715). İskefye pazarının ise 1703 yılında yeni kurulduğu kayıtlıdır (bkz TŞS, 1868/83a, Kasım 1703, Yoros pazarı diye kayıtlarda geçen pazarın İskefye pazarı olması muhtemeldir) ancak buralar Akçaabat pazarı ve Sürmene pazarı gibi eski devirlerde nüfusça kalabalık olan mahaller değillerdir. Bu tespitimizi bölgeyi gezen seyyahların vermiş oldukları bilgiler desteklemektedir: Bölgeyi 1817-1819 yılları arasında gezen Bijişkyan'a göre, Trabzon'un batısındaki deniz sahilinde Büyükliman'a (günümüzde Trabzon'un Vakfikebir ilçesi) yakın olan Çamlık, Folağzı (burası ismi geçen Fol Deresi ile aynı yerdir) ve bir çay ile dükkânları bulunan İskefye pazarı yer almaktadır (bkz. Bijişkyan, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih Ve Coğrafyası 1817-1819*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, 39) ve başka bir seyyaha göre ki, bu seyyah değerlendirmesi yapılan 1850 tarihli arşiv defterine tarihçe/zaman olarak en yakın bilgileri verir, "1840'larda Büyükliman'da bir ev ile birkaç dükkân bulunmaktaydı" bkz. Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, (Çev. Hüseyin Salihoglu), Ankara 2002, 169.

⁴⁴ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 194-247.

Akçaabat kazasına bağlı **“Vakfikebir-Fol Deresi Nahiyesi”** 21 köy ile 1177 hane vergi mükellefinden ve bütünüyle müslümanlardan oluşmaktaydı. Adı geçen Fol deresi nahiyesinde Kozezli, Marna, Keraşon, Terlata, birlikte kaydedilen Arza ve Kafdandoz, yine birlikte kaydedilen İbsalda ve Kozezli köyleri ile Hacifettahoğulları sülalesinin yoğun olduğu Caferli köyü nüfus açısından büyük yerleşimlerdir⁴⁵. Hane esasına göre Hacifettahoğulları kadar geniş bir sülale olmasalar da toprak zenginliği açısından buldukları köylerde ağalıkları dikkat çeken Bahadırzâdelerin Fol Deresinde etkinlikleri hissedilmektedir⁴⁶.

Vakfikebir arazisinde diğer bir nahiyeye Akçaabat kazasına bağlı **“Vakfikebir-Şarlı Nahiyesi”** olup bu nahiyede 14 köy ve 569 hane vergi mükellefi yer almakta; bu köy ahali de bütünüyle müslümanlardan oluşmaktaydı. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başlarında bölgedeki isyan ve eşkıyalık hareketlerine katılan ve aslen Tirebolulu olması gereken Kethüdaoğullarının⁴⁷ ağırlığı hissedilen 71 haneli Karye-i nefsi Şarlı⁴⁸, Vardallı, birlikte kaydedilen Kefli ve Zenberek, Çarlaklı ve Bolansa büyük köyler arasında ilk sırayı almaktadırlar⁴⁹.

Diğer bir nahiyeye Akçaabat kazasına bağlı **“Vakfikebir-Oğuz Nahiyesi”** olup bu nahiyede 11 köy ve 675 hane vergi mükellefi yer almakta; ahali ise bütünüyle müslümanlardan oluşmaktaydı. Vakfikebir arazisinin yaklaşık 147 hane ile en kalabalık köyünü temsil eden Nef-i Oğuz karyesi haricinde Yavebol (Yobol), Şahmelik, Akkilise ve Kızılüzüm vergi veren nüfus açısından büyük köylerdir⁵⁰. Vakfikebir arazisinde son nahiyeye halk dilinde Ağasar deresi resmi kayıtlarda ise Akhisar deresinin ihtiva eylediği köylerden oluşan Akçaabat kazasına bağlı **“Vakfikebir-Akhisar Deresi Nahiyesi”** olup bu nahiyeye Vakfikebir arazisinin denizden bir hayli yüksek olan köylerinden oluşmaktadır. Akhisar deresi nahiyesinde toplam 19 köy ve 882 hane vergi mükellefi olup bu köyler de Vakfikebir arazisinin diğer köyleri gibi bütünüyle müslüman halktan oluşmaktaydı. Torukkiriş, Düzköy ve Alagâvur köyleri nüfusça diğer köylere oranla daha kalabalık köylerdir⁵¹.

1850 tarihli öşür vergisi defterine göre, Vakfikebir arazisinde yaşayan ahali (4376 vergi mükellefi) bütünüyle müslümanlardan oluşmaktaydı⁵². 4376 hane

⁴⁵ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 248-289.

⁴⁶ Bahadroğlu Halim Kamha köyünde, Bahadroğlu Mehmet Ağa Celbe köyünde, Bahadroğlu Ömer Bedromide köyünde, Bahadırzâde Arif Ağa Marna köyünde, Bahadroğlu Süleyman Ağa Usburlu köyünde ve Bahadırzâde Yaman Ağa Aliboz köyünde toprak ağasıdırlar, bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 283, 225, 277, 275, 271, 269.

⁴⁷ Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 40-41.

⁴⁸ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 293.

⁴⁹ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 290-317.

⁵⁰ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 318-339.

⁵¹ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 340-377.

⁵² İlgili arşiv defterine göre Yoro burnundan itibaren gayrimüslimlere ait yerleşimler bulunmamaktadır. Osmanlı devletinde halktan şahıs başına çeşitli vergiler alınmakta olup bunlar içerisinde müslüman ahalden alınan çift resmi ile bunun karşılığı olarak gayrimüslim ahalden alınan ispenç/ispençe vergisi ilgili coğrafyada yerleşmiş olan halkların en azından dinsel varlıklarını anlamaya yardımcı olurlar. Trabzon ve çevresinin Osmanlı fethine girdiği 1460'lı yıllardan sonraki ilk tahrir defteri fetihten yaklaşık 25 yıl sonraya (1486) ait olup, bu defter fetih öncesi ile fetih sonrası

vergi mükellefi kişi bazında hesaplandığında Vakfikebir arazisinde yaklaşık 24.068 kişinin yaşadığı anlaşılır. Vakfikebir arazisinde kişi isimleri aşırı bir çoğunlukla İslâm kültürü etkisinde gelişirken aynı kişilerin sülâle isimleri ve yerleşim yerleri isimleri ise daha çok Orta Asya Türk kültürü etkisinde biçimlenmişlerdir⁵³. Karadeniz sahilinde yer alan ve küçük bir hisar kalıntısının kırıntılarını hala muhafaza eden ve “*anabtar*” anlamına geldiği bilinen Klita/Kılıta ve Helen halkının yaşamına sahne olan Keraşon köyleri⁵⁴ gibi tarihi öneme sahip birkaç sahil köyü hariç tutulursa Vakfikebir coğrafyasında yer alan yüzü aşkın köyün Türk-İslâm göçleriyle birlikte tarih sahnesinde yer almaya başladıkları söylenebilir. Dolayısıyla buradaki köylerin kuruluşlarını Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk-İslâm iskân hareketleriyle başlatmak ve 1200-1300'lü yıllar arasına tarihlemek; bununla birlikte Akçaabat arazisinin ihtiva eylediği köylerin çok daha eski yerleşimler olduklarını ve adı geçen arazinin bölgedeki ilk insan yerleşimine sahne olan topraklar olduklarını söylemek mümkündür⁵⁵. Zira, Trabzon ve

arasında geçen dönemin sosyal ve ekonomik yapısını yansıtan en önemli ve tek kaynak durumundadır. Adı geçen deftere göre, Trabzon sancağına tâbi yedi ayrı kazadan toplam 600.316 akçe ispençe vergisi toplanmış olup bu miktarın %47.73'ü Trabzon, %24.25'i Rize ve yoğunluk sırasına göre Of, Atina (Pazar), Arhavi ile devam ederken Türklerin yoğun olduğu Torul ve Kürtün kazalarından toplanan ispençe vergisi oranı %1'leri zor bulur. Benzer şekilde 1486 yılında Trabzon sancağında yaşayan halktan toplanan her türdeki vergiler içerisinde miktar olarak en düşük yüzdenin (yaylak vergisi hariç) üzerinde durulan ve Vakfikebir arazisi ile komşu olan Torul ve Kürtün yerleşimlerinden alınmış olması buralarda nüfus yoğunluğunun düşük olmasının başka bir göstergesidir (Bkz. Bostan, *Trabzon Sancağında*, 474-477). İlgili Tahrir Defterlerinin vermiş olduğu bilgilere göre, Kuzeydoğu'da yer alan Yoroş burnundan güneyde ve güney batıda yer alan Torul ve Kürtün yerleşimlerine ve oradan Giresun'a kadar devam eden ve günümüzde dahi Çepni halkı ile anılan bölge; 1486 yılında gayrimüslim yerleşimine çok nadir sahne olmuş, yerleşim/iskân hareketlerine daha çok Çepni Türkleri sayesinde çıkmış yerleşimler olarak gözüktürler. Daha önce de ifade edildiği gibi, sahilde yer alan ve kuruluşları Roma imparatorluğu öncesine kadar giden Giresun, Tirebolu, Bedreme ve Keraşon gibi birkaç karakol şehrinin (kasabasının) oluşum ve gelişimi ise istisnadır.

⁵³ Kocamanoğlu, Eskiöğlü, Kellecioğlu, Kunbaroğlu, Dertlioğlu, Debdebeoğlu, Kanberoğlu, Esteroğlu, Kobeloğlu, Bozalioğlu, Bülbüloğlu, Hardaloğlu, Kircioğlu, Köseoğlu, Kotanoğlu, Ağacıoğlu, Türüdoğlu, Tongaoğlu, Yanıkioğlu, Deliömeroğlu, Kiloğlu, Karakaşoğlu, Cimdaloğlu, Kaltabanoğlu, Kolatoğlu, Kudozoğlu, Karaçengeloğlu, Ustaoğlu, Becaloğlu, Penbeoğlu, Küçüköğlü, Cakoğlu, Çahlakoğlu, Kukuloğlu ve Tamakoğlu gibi.

⁵⁴ Karadeniz sahilinde üç farklı yerde “Giresun” adında yerleşim bulunmaktadır. Bunlardan biri de Fol Deresi nahiyesindeki Kireşon/Keraşon, günümüzdeki Kirazlık köyüdür bkz. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, 29-31.

⁵⁵ Romalılar Yunanlıları “Grek”; Yunanlılar da kendilerini “Hellen” olarak adlandırdılar. Bölgede geçmişten günümüze kadar yaşayan halklar içerisinde nüfus açısından en zayıf olanların Yunanlılar oldukları bilinmelidir. Daha çok deniz kenarlarında olan yerleşimlerde milattan önceki dönemlerde ticarî beklentiler neticesinde (kereste, hayvan postları, bakır gibi madenler ile kenevir gibi bölgenin doğal ürünlerini Ege denizine nakletmek için) yerleşen (daha doğrusu tüccar-gemici Fenikelilerin açtıkları yolda ilerleyen) Yunanlılar tarihin hiç bir devrinde, Trabzon Rum imparatorluğu devrinde bile (1204-1461), çoğunluk oluşturmamışlardır. Zira, Yunanlılar buraları “vatan” olarak değil, “koloni” olarak görmüşlerdir. Bölgede “Ortodoks” hristiyanların yoğun olduğu yerleşimler mevcut olmakla birlikte bunların Yunan (Helen) ırkından oldukları söylenemez. Hiç bir ciddi kaynak Yunanlıların bölgeye yoğun bir şekilde göç edip yerleştiklerini de söylemez. Yerasimos: “Orta Anadolu Rum cemaati ise karmaşık kökenlere sahip, Türkçe konuşan bir ortodoks cemaatinin Helenleşmesinin sonucudur” (bkz. Stefanos Yerasimos, “XIX. Yüzyılda

Doğu Karadeniz yer adları üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler henüz emekleme aşamasında olsa da elde edilen ilk bulgular Akçaabat arazisini de içerecek şekilde Doğu Karadeniz bölgesindeki yer adlarının Anadolu'nun ve Kafkasların otantik halklarıyla birebir bağlantılı oldukları gibi, İslâm ile tanışma imkânı bulamayan İskit-Saka, Kuman-Kıpçak, Avar, Bulgar, Hazar ve Macar gibi ilk Türk toplulukları ve bölgede hâkimiyet tesis eden Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri etkisinde kurulup şekillendikleri anlaşılmaktadır. Bu etkileşim içerisinde bilinenin aksine Grek kültürünün en zayıf halkayı oluşturduğu; Greklerin daha önceden var olan yer adlarını Grekçe olarak kendi dillerine naklettikleri ve zamanla otantik yer adlarının Grekçe eklerle ve benzeri Grek dil kurallarıyla dönüşüm geçirdikleri bilinmektedir⁵⁶. Bu nedenle birbirleriyle komşu olan Akçaabat ve Vakfikebir arazisinde yaşayan ahalinin tarihi seyir açısından birbirlerinden oldukça farklı koşullar altında hayat bulmalarına rağmen zamanla ortaya çıkan kültürel ortaklık üzerinde yaşamlarına devam etmeleri söz konusudur. Hal böyle olmakla birlikte, iki arazinin birbirinden farklı koşullarda dünya sahnesinde yer almalarını Yoro burnunun farklılaştırıcı etkisi yanı sıra birbiriyle bağlantısız olarak denizle buluşan ve güneyden Karadeniz yönüne doğru uzanan onlarca vadi ve yüksek yaylaya; kısacası coğrafi koşullara bağlamak yerinde bir tespit olacaktır. Ancak, Akçaabat'ın denizden yüksek dağ-yayla köyleri diyebileceğimiz ve Akçaabat'ın batı ve güney batı kısmında ve aynı zamanda Vakfikebir arazisiyle sınır teşkil eden köylerinde yaşayan ahalinin sülale isimleriyle, Vakfikebir arazisinde yaşayan halkın sülale isimleri arasında büyük bir benzerlik söz konusudur. Benzer etkileşim günlük yaşamda da görülmektedir. Bu durum, daha önce de ifade edildiği gibi Trabzon'un batı kısmının Türkleşmesinde etkisi olan Çepni ve diğer Türk topluluklarının Anadolu'dan Trabzon şehrine doğru, diğer bir ifade ile Karadeniz sahiline karadan, Harşit vadisi havzasından sokul-

Trabzon Rum Cemaati", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, 281) diyerek Anadolu'da yaşayan halkların bütünüyle Helen ırkıyla ilgisi olamayacağını vurgular. "Ortodoks hıristiyan nüfus XIX. yüzyılın başında yeni bir canlanma sürecine giren kilise ile yeni burjuvazinin birlikte yürüttükleri çabaların etki alanına girecek ve kökeni ne olursa olsun Anadolu'da yaşayan Türkçe ya da Rumca konuşan bütün Ortodoks hıristiyanlar gibi, Yunan ulusuna ait olma duygusunu benimsemeye başlayacaktır" diyen Yerasimos aslında; İstanbul Ortodoks Patrikhanesi desteğinde XIX. yüzyılın sonlarında siyasal anlamda büyüyen bölgedeki etnik bilinçlendirme faaliyetlerine, Selanik, İstanbul ve diğer Avrupa devletlerinde yaşayan Yunan burjuvazisinin sermaye sahipleri sayesinde Doğu Karadeniz'de XX. yüzyıl başlarında kurulmaya çalışılan Pontus devletinin esin kaynaklarına işaret etmektedir. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul 2000, 352-53'ten naklen Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, 68.

⁵⁶ Haşim Albayrak "Doğu Karadeniz'de otantik yer isimlerinin hangi kökenden gelmekte olduğu" üzerinde uzun dönemli bir araştırma gerçekleştirmiş; araştırmanın bir safhasında köy isimlerinin Grekçe ile olan bağlantısını açığa kavuşturmak için İstanbul'da bulunan Patrikhaneye ve oradan da patrikhanenin yönlendirmesiyle de İstanbul'da bulunan bir Rum lisesi müdürüne gitmiştir. Lise müdürüne, yöreye ait yaklaşık 2500 köy isminden hangilerinin Rumca olduğu sorulduğunda Müdür Niko Mavradis, yaklaşık 75 tanesinin Rumca olabileceğini belirtmiştir. Yazar, geriye kalan köy isimlerinin Kuman-Kıpçak ve diğer hıristiyan Türk toplulukları ile daha az oranda Lazca, Gürcüce, Ermenice, Farsça ve Arapça ile alakalı olabileceği sonucuna varmıştır. Albayrak, Trabzon ve çevresindeki Pontus kültürü denilen kültür üzerinde daha çok Kuman Türklerinin etki bıraktığı kanısına varmıştır. Bkz. www.karalahana.com/sizden/deneme/basim_albayrak.html-17k, 09.2005.

maları ile ilgilidir. Aynı etkinin sonucu olarak Çepni kültürünün Doğu yönünde yoğun olarak yaşandığı son hattın Kalanima Deresi havzası olduğunu söylemek de mümkündür.

En neticede, *Trabzon livasına bağlı Akçaabat kazasının 1850 yılında Vakfikebir arazisi ile birlikte 9213 hane vergi mükellefi olduğu; bunların sadece 850 hanesinin gayrimüslimlerden (%10)⁵⁷, geriye kalan 8363 hane vergi mükellefinin (%90) ise tamamen müslümanlardan oluştuğu, Vakfikebir arazisinde vergi veren haneler bütünüyle müslüman*

⁵⁷ 17. yüzyılın son çeyreği ve 18. yüzyılın tümü için Trabzon ile ilgili konuları içeren Osmanlı arşivleri üzerinde yapmış olduğumuz araştırma ve incelemelerde Vakfikebir arazisinde yer alan köylerde gayrimüslim nüfusa rast gelinmemesi (bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 189 ve Yoroş nahiyesi için TŞS 1861/20b-1 ve 37b-4) önemli bir husustur. En azından, tarihi gelişmeler göz önünde bulundurularak Vakfikebir arazisinin sahil kesimindeki yerleşimlerde gayrimüslim nüfusun yaşadığı düşünülebilir. Bu insanların, din değiştirmekten öte, gelecek kaygısıyla daha rahat yaşayacaklarını düşündükleri Trabzon şehir merkezine, başkent İstanbul'a veya bu yıllarda neredeyse Karadeniz'in kuzeyine bütünüyle hâkim olan Rusların denizci ve diğer işgücü ihtiyaçları için Rusya'nın dini ve etnik propagandalarına inanarak Rusya'ya göçtükleri anlaşılmaktadır. 17. yüzyıla ait Osmanlı arşiv kayıtları üzerinde yapılan bir çalışmada köylerde yaşayan gayrimüslimlerin daha çok mallarını satma meylinde oldukları tespit edilmiştir (bkz. Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları 1648-1658", *Akçaabat Yazıları*, I, İstanbul 2004, 105-115). Osmanlı arşivleri üzerinde yaptığım çalışmalarda ise gayrimüslimlerin en etkin oldukları saha olarak bilinen ticaret alanında bile yerlerini çoktan müslüman-Türk tüccarlara terk etmiş oldukları tespit edilmiştir (bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, Tablo II, III, V, VII ve IX). İlgili tespitler neticesinde gayrimüslimlerin şehirlerde veya şehir kenarlarındaki köylerde yaşama yönünde meyil gösterdikleri ve İstanbul gibi kozmopolit olan büyük şehirlere göç ettikleri anlaşılmaktadır. Zira, köyler yaşam şekli itibarıyla Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin yoğun olarak yaşandığı ve kültürel etkileşimin şehirlere göre daha yoğun olduğu alanlar olduklarından gayrimüslim reayanın şehirlerde yaşamak veya göç etmekten başka seçeneklerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle gayrimüslim nüfusun yöredeki azalması "din değiştirme haricindeki faktörlere" daha çok bağlıdır. 1789 Fransız İhtilali ile başlayan özgürlük ve milliyetçilik hareketleri, Rusların Balkanlar ve Kafkasları ele geçirmek için başlattığı "Panslavist" hareket ile daha da hızlanınca; Osmanlı halkından olan pek çok gayrimüslim nüfusun çeşitli telkinlerle Rus idaresine girmeye başladıkları, Rusların işgaline uğrayan Kırım ve çevresinde göç eden müslüman ve Ermeni halktan boşalan yerlere göçerek buralarda sönmekte olan sosyal ve iktisadi yaşamı yeniden canlandırdıkları bilinmektedir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın önemli bir kısmında Eflak ve Boğdan'da nüfuz mücadelesine giren Avusturya ve Rusya, yalnız tüccar ve esnafı himayelerine almakla kalmamış, arzu eden herkese "patente" vererek bu ve benzeri metotlar ile Osmanlı gayrimüslimlerini kendilerine çekmeye çalışmışlardır. Rusya 1781'de, Avusturya 1782'de adı geçen yerlerde konsolosluk açtıktan sonra, sayıları on binlere varan hristiyan reayayı himayelerine almışlardır. Rusya, Ege Denizi adalarında ticaretinin bulunmadığı yerlerde bile konsolosluklar açarak yalnız buradaki Rumları değil, diğer reayadan isteyenleri de himayesine almıştır (bkz. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler 1750-1839*, Ankara 1998, 38). İnalçık'a göre, 1808'de sadece 120.000 Rum, Rus himayesine alınmıştır (bkz. Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *The Anclopedia of Islam*, III, London 1971, 1187). Osmanlı'nın son dönemlerinde bile Trabzon ve çevresinde yaşayan halkın Rus topraklarına işçi olarak gidip gelerek para kazandıkları herkesçe bilinmektedir. Kurtuluş savaşı esnasında yöredeki Rum nüfusu fazla göstermek ve savaştan önce nüfus temin etmek için daha önce Rusya'ya göç eden 580 Rum göçmen 1919 yılında Novorossik limanından Samsun'a getirilmiştir. Yöredeki gayrimüslim nüfusun azalmasında bu ve benzeri faktörleri din değiştirme faktörüne göre ön planda tutmak gayrimüslim nüfusun yöredeki gerilemesi olgusunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu nedenle, 1917 yılında Rusya'da yaşanan iç ihtilâl nedeniyle Rus ordusunun Trabzon'dan çekilmesi neticesinde yerli Rumların (86.000 kişi) Rus ordusunun peşine takılıp gitmeleri anlık bir olay olarak değil, mazisi bir asrı aşan daha önceki siyasi ve iktisadi faaliyetlerin bir devamı olarak görülmelidir.

iken adı geçen 850 gayrimüslim vergi mükellefinin bütünüyle Akçaabat arazisinde yaşadığı görülmür. İlgili besaplamalara göre Vakfikebir arazisiyle birlikte Trabzon Sancağına bağlı Akçaabat kazasında yer alan yerleşimlerde 1850'li yıllarda yaklaşık 50.672 kişi yaşamaktaydı.

Bostan, XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyılın tümü için Trabzon sancağı halkının %90'ı aşan kısmının köylerde yaşadığını, yani "köylü" olduklarını ifade etmektedir⁵⁸. İlgili deftere göre de, XIX. yüzyılın ortasında halk-Akçaabat kazasının birkaç mahallesi hariç-XVI. yüzyılda olduğu gibi bütünüyle köylülerden oluşmaktaydı. Hatta, ilgili arşiv defterine göre Akçaabat merkezinde yaşayan halktan öşür vergisi alındığına göre buradaki nüfusun en azından meyve ve sebze üretimi yaptıkları gerçeği ortaya çıkmakta; dolayısıyla Akçaabat kazasının tümünde bütünüyle şehirli özellik gösteren yerleşimlerin varlığını düşünmek zor bir ihtimal olarak gözükmemektedir⁵⁹. Defterde dikkat çeken başka bir husus ise, Kalanima deresi nahiyesindeki/vadisindeki köyler ile (sahildeki Kalanima karyesi hariç) Vakfikebir arazisinde yer alan pek çok yerleşimde ayan ve eşrafın toprak tasarrufundan kaynaklanan etkisi sınırlıdır. Bu durumu başka bir biçimde açıklayacak olursak, ilgili köylerden toplanan vergide, her bir yerleşimin ortalama vergi oranının en aşağısında ve en yukarısında kalan vergi miktarları arasında önemli bir uçurum bulunmadığı görülmektedir. Bu durumu bir gelir dağılımı göstergesi olarak algılasak, gelir dağılımının Ayağorğor, Sera ve Akçaabat merkezinde aksi yönde geliştiğini görmekteyiz. Gelir dağılımındaki bu farklılığın onlarca sebebi olması gerektiği anlaşılmalı birlikte (ulaşım şartları, iklim, arazinin verimi ve eğimi ile denize nazır oluşu gibi), Kalanima deresi ve Vakfikebir arazisinde yer alan yerleşimlerin yüzyıllarca Vakıf toprağı olarak kalması önemli bir etken olarak gözükmemektedir.

Akçaabat kazasında yaşayan reaya ile ilgili tespit edilen nüfus oranları **Rum İddialarının** çürütülmesi için de önemli bir göstergedir. Milli mücadele öncesinde Rumların iddiasına göre, Doğu Karadeniz'de Rum nüfus Türk nüfusundan fazlaydı⁶⁰. Bu nedenle, Yunan devleti ve Avrupalı güçlerin de desteğini ala-

⁵⁸ Bostan, *Trabzon Sancağında*, 544.

⁵⁹ Öşür vergisinin toprak ürünlerinden alınan bir vergi olduğu bilindiğine göre toprak tasarruf etmeyen, yani şehir merkezlerinde yaşayarak esnaflık ve benzeri işlerle meşgul olan insanların da var olduğu unutulmamalıdır. Ancak, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın tümünü ele alan tahrir (vergi-nüfus) defterleri üzerinde yapılan çalışmalar Trabzon sancağının yaklaşık %90'ının köylü, %5 ila %7'sinin şehirli, geri kalanların da askeri görevleri olan devlet memurları olduklarını göstermişlerdir (bkz, Bostan, *Trabzon Sancağında*, 544). %5 ila %7 arasında değişen şehirli nüfus içerisinde hem gayrimüslim ve hem de müslimlerin olacağı düşünülürse genel nüfus içerisindeki gayrimüslim-müslim oranında pek fazla bir değişikliğin olmayacağı anlaşılır. 1850 tarihli öşür defteri sayesinde kaza ve nahiy merkezlerinde yaşayan ahalinin pek çoğunun çevre köy ve diğer yerleşimlerde arazileri olduğu göz önüne alındığında nüfusun aşırı bir çoğunluğunun toprak tasarruf etmesinden kaynaklanan öşür vergisi sayesinde sayım altına alındığı anlaşılır. Ayrıca, Akçaabat'ın 1930'lu yıllara ait onlarca fotoğrafı mevcuttur. İlgili fotoğraflara göre Akçaabat merkezini günümüz bakış açısıyla şehir olarak tanımlamak imkânsızdır. Ne kaldı ki, 1850'li yıllarda Akçaabat merkez mahalleleri şehirli, yani toprak ürünlerinden bütünüyle arındırılmış özellik gösterir.

⁶⁰ Aksine, Trabzon ve çevresinde gayrimüslim nüfus 19 ve 20. yüzyıllarda Rumlarla birlikte %30'ları geçmemektedir. Osmanlı devletinde ilk nüfus sayımının yapıldığı resmî rakamlara göre

rak İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan Karadeniz sahilinde bir Pontus devleti kurmak haklarıydı. Oysa, değerlendirmesi yapılan 1850 tarihli öşür defteri Yunanlıların iddialarının gerçekle alakası olmadığını göstermektedir. Akçaabat kazası arazisi gerek köy ve gerekse diğer yerleşimlerin sayısal çokluğu açısından her devirde Trabzon sancağında ilk sırada yer alması yanı sıra Doğu Karadeniz'in tümü açısından (Samsun hariç) ekilebilir tarımsal arazi oranının %40'lara dayandığı tek havza olması nedeniyle de özel bir öneme sahiptir. O halde burada, özelde Akçaabat kazası üzerinde yapılan değerlendirmeler daha genelde Trabzon sancağı ve şehri üzerindeki bir değerlendirme olarak algılanabilir. Bu değerlendirmede tespit edildiği gibi Akçaabat kazasında gayrimüslim nüfus %10, müslim nüfus ise %90 civarındadır. Hiç gayrimüslim nüfus bulunmayan Vakfikebir yerleşimleri değerlendirmeden çıkarıldığında bile Akçaabat arazisinde yer alan yerleşimlerde gayrimüslim nüfus %18'lere çıkarken müslim nüfus %82'ler seviyesindedir. Dolayısıyla, bu sonuçlar Doğu Karadeniz'de gayrimüslimlerin bırakın Türklerden fazla olmasını toplam nüfusun 1/5'ine dahi zor ulaştığını gösterir ki, gerçek olan da budur ve aynı yıllarda, yani 1850'lerde bölgeyi gezen Avrupalı seyyahların Trabzon nüfusu hakkında vermiş oldukları bilgiler de 1850

Trabzon sancağındaki (Trabzon şehri ile Yomra, Tonya, Sürmene ve Of yerleşimlerinde) tüm gayrimüslim erkek nüfusun oranı genel erkek nüfusa göre %20'ler seviyesindeydi (bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, 214-215'ten naklen Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001, 26). 1832 yılında Trabzon'u ziyaret eden Texier'e göre, şehrin nüfusu 500'ü Ermeni (4 mahalle), 1500 kadarı Rum (8 mahalle) ve 6000'i Türk (28 mahalle) olmak üzere 8000 hane (40.000 kişi) kadardı (bkz. Charles Texier, "Trabzon", (Çev. Ali Suat), *Küçük Asya*, I, İstanbul 1339, 122). Bu veriler, genel nüfus içerisinde gayrimüslimlerin Ermenilerle birlikte %25'ler seviyesinde olduğuna işaretler. 1840'larda Trabzon'a uğrayan Fallmerayer şehir nüfusu hakkında şu bilgileri vermektedir; "Cemaat kayıtlarından alınan ve şu andaki (1840) Metropolit Constantious'un da teyit ettiğine göre şehirde irili ufaklı olmak üzere 5800 hane bulunmaktadır. Buna göre şehrin nüfusu 30-33.000 arasında tahmin edilmektedir. 5800 haneden 98'i Frenkler (Avrupalılar; Venedik ve Cenevizliler) de dahil olmak üzere Katolik Ermenilere, yaklaşık 400'ü Rumlara ve geri kalan 5000'i de Türklere aittir. Bu da elliye sekiz (%16'lar) gibi bir rakam vermektedir. Edirne Antlaşması (1829) sonucu Ruslara bırakılan yerlerden göç edenlerle şehirdeki Türk nüfusunda büyük artış meydana gelmişti..." (bkz. İlhan Pınar, "Alman Gezgin J. P. Fallmerayer'in Gözüyle 19. Yüzyılda Trabzon", *Tarih ve Toplum*, 27/129, İstanbul 1997, 10-11). 1864 tarihinde şehri gezen Collas'a göre ise, Trabzon sancağının toplam nüfusu 390 bin kişi olup Rumların 55 bin ve Ermenilerin ise 15 bin kadar nüfusları vardı (bkz. M. C. Collas, *La Turquie en 1864*, Paris 1864, 276'dan naklen Sibel Ercüment, *XIX. Yüzyılda Batılı Seyyâhlara Göre Doğu Ve Orta Karadeniz*, Hacettepe Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1991, 64). Bu veriler, gayrimüslim nüfusun genel nüfus içerisindeki yerinin % 18'ler; sadece Rumların ise %15'ler seviyesinde olduğunu gösterir. Rumların artışında daha önce müslüman olan bazı gayrimüslimlerin Tanzimat (1839) ve özellikle de İslahat (1856) hareketlerinden sonra tekrar eski dinlerine dönmelerinin etkisi önemlidir (bkz. Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, 105-106). Dönmeler ve dışarıdan göçlerle Trabzon ve çevresinin gayrimüslim nüfusunun XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın ilk yirmi yılında arttığı; bununla birlikte gayrimüslim nüfus oranının genel nüfus içerisindeki yerinin yine de %30'ları aşmadığı görülmektedir; 1895 tarihinde Trabzon vilayetinde Rum nüfus oranı %16'lar; 1914 yılında ise %15'ler seviyesindeydi; 1900 yılına doğru Trabzon vilayetinde yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu oranı %16'lar seviyesinde iken sadece Rum nüfusun oranı ise %13'ler seviyesindeydi bkz. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lüğati*, İstanbul 1313, 522'den Çapa, *Pontus Meselesi*, 28.

tarihli öşür defterinin vermiş oldukları bilgileri pekiştirmektedirler⁶¹. Aslında Rum nüfusun genel nüfus içerisindeki oranının oldukça düşük olduğunu bilen, Trabzon'da bulunan Rum din adamlarının lideri Metropolit Hrisantos'un İstanbul'daki Patrikhanenin yardımıyla Trabzon'a Batum ve Sohum'dan, İstanbul'dan ve daha önce Avrupa ve Amerika'ya göçmüş olan Rumlardan nüfus takviyesi yapmaya çalışması asılsız bir iddianın gerçek görüntüsünden başka bir şey değildir. Yunanlılar ve İngilizlerin destekleriyle yerli Rum din adamlarının öncülüğünde 1920'lerde başka başka yerlerde yaşayan Rum göçmenlerin bölgeye geceleri ve gizlice yerleştirilmesiyle birlikte bile Rum nüfusun genel nüfus içerisindeki oranının %30'larda kaldığı bilinmektedir⁶².

Akçaabat ve Vakfikebir'de yer alan *ekilebilir arazinin verimlilik durumu* göz atmak ilgili yerleşimlerin sosyal ve ekonomik açıdan taşıdıkları önemi daha iyi kavramaya yardımcı olacaktır. Gerek Akçaabat ve gerekse Vakfikebir arazisinde yer alan pek çok köyün bazen tek bir köy gibi deftere kaydedildiği görüldüğünden-"Cayera ve Ormankıran", Tekke ve Akçekale", Kalyara ve Karikliya" örneklerinde olduğu gibi-köylerin sayısal olarak fazlalığından çok

⁶¹ Bilindiği gibi, 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Yunanistan devletinin kurulmasından sonra Yunan yayılmacılığının bir gereği olarak ortaya atılan Bizans İmparatorluğunu diriltme faaliyetleri ve aynı amacın bir devamı olarak yürütülen "pontus meselesi" geçerliliğini korumaktadır. Özellikle de Tanzimat'tan sonra (1839) Karadeniz kıyılarında bir Pontus devleti kurma düşüncesi iyice yerleşmiş ve 1870'li yıllarda ise basın yayın organlarında bu konu dile getirilmeye başlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, köylerdeki küçük kiliseler yıkılarak birkaç köye nazır olan daha büyük ve gösterişli kiliseler ve eğitim kurumları inşa edilmeye başlanmıştır. Bölgede halen var olan pek çok kilise Tanzimat ve özellikle de Islahat fermanı (1856) sonrasında yabancı sermaye vasıtasıyla patrikhane, metropolit ve Rum aydın sınıfının çabalarıyla inşa olunmuşlardır. II. Meşrutiyetin ilanı (1908) ve Osmanlı devletinin Balkan savaşlarından yenik çıkması (1912-13) Pontus meselesinin daha etkin bir biçimde gündeme gelmesine; Trabzon'da Rum ve Ermenilerin sevinç gösterilerine-taşkınlık yapmalarına yol açmıştır. Aynı zaman diliminde (1912-13) İstanbul'daki Ermeni sermaye sahipleri, Ermenilerin nispeten yoğun olduğu Gümüşhane sancağında misyonerlik yapmakla meşgulken Trabzon'da valilik yapanlar da misyonerleri yakalayıp def etmek faaliyeti yanı sıra İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partilerinin şehirde yaratmış oldukları bölünme ve kargaşalıkları düzeltmekle meşguldüler. I. Dünya savaşı bitince galip devletler ile Osmanlı devleti arasında imzalanan 1918 Montros mütarekesinden sonra yapılan ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasına sahne olan 1919 Paris konferansı ise Rumların bölgeden açıkça toprak talebine yol açmıştır. Ancak, yerel ayan ve eşrafın gayretleri yanı sıra Türk ordusunun Batı Cephesinde Yunanlıları hezimetle uğratması bölge üzerindeki dış destekli-görünür-ayrılıkçı faaliyetleri söndürmüştür. Balkan savaşları esnasında Trabzon'da valilik yapan Mehmet Ali Ayni'nin hatıralarını okudukça devlet ve toplumun batışını anlamak ve günümüzdeki bazı ulus-ötesi birleşmelerden telaşa kapılmamak mümkün değildir. Bkz. Mehmet Ali Ayni'nin Hatıraları, *Canlı Taribler, Cilt 2*, İstanbul 1945'ten naklen Mehmet Akif Bal, "Trabzon'un Bilge Valisi Mehmet Ali Ayni", *Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi 1860-1950*, Trabzon 2004, 78-87.

⁶² Çapa, Pontus Meselesi, 23-34. Selanik ve diğer Avrupa şehirlerinde (Marsilya gibi) yaşayan Rum ve Yunan zenginlerinin Doğu Karadeniz'deki şehir ve kasabalara Rum muhacirler yerleştirerek onları toprak sahibi yapmak için desteklemeleri ve böylece bölgedeki Rum nüfusu fazla gösterme gayretleri için bkz. Yüksel, "Ayanlar İle Rum Ahali Arasında Arazi ve Emlâk Anlaşmazlığı Örneği", *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, 70-73 ve Çapa, Pontus Meselesi, 51-52, 125-128. Osmanlı'nın son dönemlerinde Rum milliyetçiliğinin yayılması ve Rumlar hakkında daha başka bilgiler için bkz. Stefanos Yerasimos, *Pontos Meselesi (1912-1923)*, www.karalabana.com/makaleler/pontus.htm, 17.09.2005.

toplanan vergi miktarlarının karşılaştırılması yanı sıra toplanan verginin nahiye- lere oranla dağılımının yapılması köylerdeki sosyal ve ekonomik yaşamın gerçek seyrini yakalamaya yardımcı olacak; ilgili coğrafyanın gerçek verimlilik durumunu anlamaya imkân verecektir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken, nahiyelerdeki köylerin sayısal fazlalıklarından çok hangi köyden ne kadar vergi toplandığının tespit edilmesi meselesidir. Zira, köy sayısı ve vergi veren nüfus sayısı az dahi olsa çok vergi toplanan köy ve bu köylerden oluşan nahiye, az vergi toplanan ancak köy sayısı ve nüfus hanesi fazla olan nahiyeden hiç şüphesiz tarihi misyon olarak daha çok önem arz edecektir⁶³.

Bilindiği gibi, Osmanlı devleti bir tarım devletidir. Devletin en büyük gelirleri her zaman tarım üretiminin vergilendirilmesinden sağlanmıştır. Tarım sayesinde devlet askerini, kapı halkını ve ahalisini besleyebilmiş olduğundan tarımsal faaliyetler sadece üretim ilişkilerini değil toplumsal ilişkileri de dolaylı olarak biçimlendirmiştir. Osmanlı vergilendirmesinde geleneksel vergi tahsil biçimleri olan emanet, iltizam ve malikâne sistemleri başta tarımsal vergiler olmak üzere devlet gelirlerinin daha iyi toplanabilmesi ve nakde çevrilebilmesi gayretinin sonucunda vücut bulmuşlardır. Anlaşılabacağı gibi gerek devlet ve gerekse halk için toprak gelirleri her daim yaşamın vazgeçilmezi olmuştur.

Üzerinde durulan defter bir öşür defteri olmakla birlikte adı geçen defterin tutulma amacının sadece Akçaabat kazasının öşrünü toplamak olmadığı, Tanzimat Fermanından sonra devletin tarım politikasında gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme (veya merkezileşme) gayretlerinin bir sonucu olarak ülke sınırları içerisinde yer alan zirai üretimin gerçek seyrini kayıt altına alarak ileriye dönük yeni tarım politikaları gerçekleştirmek istemesi ile de ilgilidir⁶⁴. Osmanlı devle-

⁶³ Osmanlı devletinin devlet geleneğinde “vergi” belirleyici bir rol oynar. Bilindiği gibi toplum vergi verenler ve vermeyenler olarak ikiye ayrılmıştır ve devlet tarafından sağlanan hizmetler; yani hizmet verme veya vatandaşın devletten hizmet alması ilgili bölgeden toplanan vergi miktarları ve vergi toplamada sorun yaşanıp yaşanmaması ile yakından alakalıydı. Vergi vermeyen veya vergi vermede sorun çıkaran ahali hangi etnik kökenden veya hangi dinden olursa olsun devlet karşısında aynıdır; aynı şekilde muamele görür; yani bu gibiler kanuna muğayir hareket etmektedirler ve yapılan onlarca uyarıdan sonra kanuna aykırı hareketleri devam etmekteyse haklarından gelinmesi için ne gerekirse yapılır. Osmanlı devletinin ekonomide izlediği politikalar için bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 67-84.

⁶⁴ 19. yüzyıl, Osmanlı bürokrasisinin merkezileşmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde eski uygulamaların pek çoğu yerini modern sayılabilecek uygulamalara bırakmıştır. 1839 yılında tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için Ticaret Nezareti (Bakanlığı) kuruldu, 1843 yılında ise iktisadi konularda en önemli danışma merkezi olarak Meclis-i Ziraat kurulmuş; bu meclis ülkenin genel ekonomik ve sosyal gelişme problemlerini tespit ederek kapsamlı bir program hazırlamıştır. Programda, eğitimin yaygınlaştırılması, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi, vergilerin düzenlenerek bölgeler ve kişiler arası vergi dağılımının adil hale getirilmesi, kredi ilişkilerinin düzenlenmesi ve devletin tüccar, esnaf ve tarım üreticisine kredi vermesi gibi öneriler yer almıştır. 1845 yılında, Tanzimat Yönetimi daha kapsamlı bir çalışma başlatarak her vilayetten ikişer vücut (müslüman ahalinin ileri gelenleri) ve kocabaşı (gayrimüslim ahalinin ileri gelenleri) İstanbul'a çağrılarak taşranın ekonomik ve sosyal meseleleri hakkında bilgi toplanmıştır. Vücut ve kocabaşların sunmuş oldukları layihalarda/raporlarda vergilerin yeniden düzenlenerek vergi yükünün hafifletilmesi ile yol ve köprü gibi çeşitli alt yapı vasıtalarının inşa edilmesi özellikle istenmişti. Tarım üzerine öğrenim görmek üzere 1879 yılından başlamak üzere Avrupa ülkelerine öğrenciler gönderilmiş, ticari değeri yüksek ve ihracata konu olan dutluk ve zeytinliklere 1850 yılında 20 yıl süre ile öşür

tinde miri arazi (devlete ait arazi) rejiminin uygulandığı bölgelerde ziraati yapılan ürünlerden “öşür” adı altında aynı olarak (ürün/mal olarak) vergi alınmakta idi. Bu verginin oranı toprağın verimlilik durumuna göre bölgeden bölgeye mahsulün yarısı ile onda biri arasında değişmekte, müslüman veya gayrimüslim toprak işleyen herkesten alınmakta idi. Tımar rejiminin yaygın olduğu devirlerde öşrün toplanması devlete yapmış olduğu hizmetler karşılığında ilgili köyün sipahisine bırakılmıştı. Zamanla tımarlı sipahi önem kaybedince-üzerinde değerlendirme yapılan 1850 tarihli öşür defteri örneğinde olduğu gibi-vergi gelirleri mültezimlere verilerek toplanmaya başlanmıştır. Öşür, alındığı mahsulün cinsine göre çeşitli adlar taşımakta idi ve hububat haricinde (buğday, arpa vb) üzüm bağlarından, pekmeze; meyve bahçelerinden kavun karpuz; avlanan balıktan biçilen çayıra; ipekten pamuğa kadar su ile topraktan elde edilen ticarî öneme sahip her türdeki üretim öşür vergisine tâbi idi⁶⁵. Devlete ödenen öşür, haraç ve cizye gibi şer’î vergiler haricinde aynı köylünün aynı zaman diliminde köyün tımarlı sipahisine de nakit olarak ödemek zorunda olduğu “çift resmi” ve ispençe” gibi vergiler de bulunmaktaydı.

Üzerinde durulan 1850 tarihli öşür vergisi defterinde vergiye tâbi olan hane reislerinden aynı; yani mal üzerinden değil de nakdi; yani para (kuruş) üzerinden vergi toplanması söz konusu olmakla birlikte; defterde yer alan her bir hane reisinden toplanan kuruş miktarlarının adı geçen ürünlerin pazar fiyatlarının (rayiç üzerinden) karşılığı olması mümkündür. Zira tımar sisteminde dirliklerin değeri nakit olarak hesaplandığından, aynı olarak alınan öşrün miktarı tahrir kayıtlarında kile veya müd cinsinden hesaplanıp dirlik değerleri de akçe cinsinden kaydedilmekte ve cari fiyatlar göz önüne alınarak tespit edilen hububat ve bakliyat fiyatlarına “tahrir kıymeti” adı verilmekteydi⁶⁶.

Değerlendirmesi yapılan defterin vergilendirmesinde arazilerin verimliliği ile birlikte ekilebilir arazinin büyüklüğü veya küçüklüğünün; yani vergi veren hane reisinin elindeki arazinin büyüklüğünün önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Mesela, Fol deresi nahiyesi köylerinden Ellezli-Kamena köyündeki hane reislerinin birinden 0.5 kuruş, diğerinden ise 92.5 kuruş alınıyorsa vergilendirmede toprak büyüklüğünün en önemli etken olduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı köydeki arazilerin-aynı ölçülerde olduğu düşünülürse-birinin aşırı verimli olmasından dolayı 92.5 kuruş; diğerinin de aşırı hasatsız olmasından dolayı 0.5 kuruş vergiye karşılık geldiği düşünülemez⁶⁷. Çünkü iklim koşulları ve benzeri iç ve dış etkenler her iki arazi için aşağı yukarı aynıdır. Bununla birlikte tasarruf edilen toprağın verimlilik durumu şüphesiz önemlidir. Gerek hububattan ve gerekse sebze ve bostandan alınan öşür vergisi-tasarruf edilen arazinin fiziksel

istisnası tanınmıştı. 1888 yılında ise patates üretimi teşvik edilerek, patates ekimine beş yıl süre ile öşür muafiyeti tanınmış; Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerine patates ekiminin nasıl yapılacağı ile ilgili broşürlerle birlikte patates tohumları gönderilmişti ayrıntısı için bkz. Tevfik Güran, Tarım Politikası (1839-1913), *Osmanlı (Ansiklopedisi)*, 3, Ankara 1999, 305-311.

⁶⁵ *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, 1, 531-532.

⁶⁶ Bostan, *Trabzon Sancağında*, 487.

⁶⁷ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 249.

büyükliğünün aynı olduğu düşünülürse-arazinin verimine; sulak veya kurak (veya dağlık) olmasına göre farklılık taşımakta olduğu bilinmektedir⁶⁸.

Bir hane reisinin tasarrufunda olan ekilebilir arazinin gerçekte ne kadar büyüklükte olduğu/kaç dönüm olduğu hakkında arşiv kayıtları sabit bir bilgi vermedikleri gibi tarihçilerinde ilgili konuda ortak bir kanaati bulunmamakta⁶⁹; bu konuda daha çok XV ve XVI. yüzyılda ferman olunan Sancak Kanunnâmelerinde verilen hükümler dikkate alınmaktadır. Ancak, XVIII. ve XIX. yüzyılda toprak tasarrufu uygulamasında gelinen nokta adı geçen Kanunnâmelerin çoktan geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir⁷⁰. Ayrıca, ilgili öşür defterinde toplanan öşürün ne kadarının ekilebilir arazi ürününden (buğday, arpa, mısır vb) ve ne kadarının da meyve ve bostandan alındığı bilinmediğinden (kayıtlı olmadığından) dolayı Akçaabat kazasındaki yerleşimlerde yer alan tarımsal üretimi karşılaştırmak nispeten zordur. Bununla birlikte, kazaya ait genel verimlilik durumunu her bir yerleşimden toplanan öşür vergisine göre genel olarak değerlendirme ve karşılaştırma şansı bulunmaktadır. Bostan, Trabzon arazisinin engebeli ve ziraatının meşakkatli olduğunu göz önünde bulundurarak normalde bir hanenin elinde olması gereken ve çift denilen arazinin 60 dönüm (eni ve boyu 40'ar adım olan bir yüzölçümü) olduğunu kabul eder⁷¹. Ancak, adı

⁶⁸ 1925 yılında uygulamadan kaldırılan aşar vergisinin tahsili meselesi Osmanlı devletinin üstesinden gelemediği sosyal ve ekonomik sorunlarından sadece birisidir. Toprak tasarruf edenlerin gelirlerine göre toplanan öşür vergisinin Tanzimat Fermanı ile (1839) "herkesten eşit oranlarda" alınmaya ve öşür vergisinin mültezimler yerine muhassıllar (devletin vergi toplayan memurları) tarafından toplanmasına başlanmıştır. Ancak, muhassılların vergi toplamadaki yetersizlikleri birkaç yıl içerisinde anlaşılınca bu defterdeki gibi tekrar iltizam usulüyle öşür vergileri toplanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, iltizam usulünde mültezimlerin (vergi toplayan yarı özerk müteşebbislerin) halka zarar veren kanuna aykırı uygulamaları ile emanet usulünde görev alan devlet memurlarının işlerini lâyıkıyla yerine getirecek tecrübeden yoksun oluşları gibi yetersizlikler öşürün tahsilinde sorunların devam etmesine yol açmış, bu sıkıntı Osmanlı devleti yıkılana kadar devam etmiştir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Öşür veya Aşar", *İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 1964, 486-488 ve *Tanzimat* (Haz. H.İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu), Ankara 2006, 109-131.

⁶⁹ Osmanlı devletinin ekilebilir toprağın vergilendirmesinde tam bir çiftliği bulunan bir hane sahibi çift, yarım çiftliği olanlar nîm-çift olarak kaydedilirlerdi. Ancak, bu tasnifte her şey yine "çiftlik" denilen toprağın gerçek büyüklüğünün (dönüm vb) bilinmemesinde tıkanıp kalmaktadır. Yarım çiftlikten az toprağı bulunanlar bennâk veya ekinlü-bennâk, topraksızlar ise genelde caba-bennâk nadiren de kara olarak yazılırdı. Bazen evli (hane sahibi)-bekâr (hane-mücerred) ayırımıyla yetinilirdi. Gayrimüslimlerde ise, genelde müzevvec-mücerred (evli-bekâr) ayırımı esas alınarak ve hane sahibi dul kadınlar da bive olarak kaydedilirdi bkz. Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Osmanlı (Ansiklopedisi)*, 3, Ankara 1999, 66-73.

⁷⁰ Zira, ilgili öşür defterinde bazen bir köyün neredeyse yarıya yakını sadece bir kişinin tasarrufunda bulunduğuna göre eski tîmar sistemi uygulamalarının büyük ölçüde XIX. yüzyılda değişim ve dönüşüme uğradığı anlaşılmaktadır. Sera nahiyesinde yer alan köylerde Hacısalihzâdelerin tasarruf etmiş oldukları toprakların büyüklüğü bu duruma sadece bir örnektir. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfiyeleri*, 140-163.

⁷¹ Bostan, Trabzon Sancağında, 461-464. Maraş kazasında ise çiftlik denilen arazinin ölçüsü toprağın verimine ve sulanabilirliğine göre iyi verime sahip arazi 60, orta verime sahip arazi 80 ve verimsiz araziler de 120 dönümden ibaretti. Bkz. İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Ankara 2004, 159. İmparatorluk genelinde, "Çift" denilen arazinin verimine göre 60 ila 150 dönüm arasında değiştiği bilinmektedir bkz. Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri

geçen 1850 tarihli defterde çift veya nim-çift şeklinde bir ayırım veya başka bir tasnif söz konusu olmayıp, bunun yerine sadece ismi verilen hane reisinden alınan öşür vergisi miktarı kayıtlı olduğundan tasarruf edilen arazinin boyutları veya türü hakkında bir fikir yürütülememektedir. Üzerinde değerlendirmesi yapılan 1850 tarihli öşür defteri aynı köy içerisinde vergi verenlerin neden farklı oranlarda vergi verdiklerine dair net bilgiler vermese de köyler arasında veya aynı köylerin bağlı oldukları nahiyeler arasında ekilebilir toprağın verimliliği ve büyüklüğü konusunda değerlendirme yapmaya belli ölçülerde imkân vermektedir ki, bu imkân da coğrafi şartların sonuçlarıyla yakından alakalıdır.

İlgili arşiv defterinde hane başına en az tahsil edilen vergi oranı yaygın olarak 0.5 kuruştur. Ancak, bazı köylerde⁷² “21.25” gibi buçuğun yarısı olan “çeyrek” değerlere de rast gelindiğinden⁷³ vergilendirilmede en küçük birimin 0.25 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum; büyüklüğünü (dönüm vb olarak) bilemediğimiz en kötü veya en verimsiz topraktan bir kuruşun dörtte biri kadar öşür vergisi alındığına işaretler. Bir köyde vergiye tâbi hane sayısının fazlalığı o köyde ekilebilir arazinin çok olduğu anlamına gelmemektedir: Akçaabat kazasına bağlı Kalanima deresi nahiyesinde yer alan 83 haneli Cayera ve Ormankıran köylerinden toplanan öşür vergisi 4800 kuruş iken⁷⁴; aynı nahiyede yer alan Botoz köyü (adı geçen köylerin bulunduğu vadinin hemen karşı yakasında bulunmakta) 40 haneden oluşmasına rağmen; diğer bir ifade ile Cayera ve Ormankıran köylerinin yarısı kadar hane sayısına sahip olmamakla birlikte 4900 kuruş öşür vergisi vermiştir⁷⁵. Ormankıran köyü, isminden de anlaşılacağı üzere çoğunluğu Orman olan ve tarım arazisi sınırlı olan bir köy olduğundan ekilebilir arazi yetersizliğinden dolayı öşür vergisini az ödemektedir ki, günümüzde benzer şekilde bu köy çevresindeki köylere oranla tarım arazilerinden çok ormanlığı ile bilinmektedir⁷⁶. Adı geçen köyün tarım alanlarından yoksun olması aynı zamanda köyün oldukça yüksek bir eğime (dik bir yapıya) sahip olmasıyla da alakalıdır. Yine aynı nahiyede yer alan Haçka köyü 116 haneye sahip olup 7350 kuruş öşür vergisi verirken⁷⁷ Vakfikebir arazisinde yer alan Fol Deresi Nahiyesine bağlı olan ve neredeyse 114 haneye sahip Arza ve Kafdandoz köylerinden 3700 kuruş vergi toplanmıştır⁷⁸. Haçka köyünün çevresindeki köylere oranla eğiminin düşük olması/düz sayılabilecek bir yapıya sahip olması ekilebilir alanlarının fazla olmasına veya aynı köydeki verimin yüksek olmasına; dolayısıyla da öşür vergisinin diğer köylere oranla daha fazla toplanmasına neden olmuş olma-

Ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti Ve Ticarî Tarım*, (Çev. Zeynep Altok), (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), İstanbul 1998, 17-35.

⁷² Buçuklu gibi küsürata dayalı vergi oranları çoğunlukla Vakfikebir arazisinde karşımıza çıkmaktadır.

⁷³ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 367.

⁷⁴ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 81.

⁷⁵ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 91.

⁷⁶ Bu ve benzeri doğal yapıya sahip köylerde günümüzde tarımdan çok hayvancılık (büyük baş hayvancılık; “kara sığır”) daha önemli bir uğraş alanıdır. Geçmişte de benzer şartların hâkim olması gerekir.

⁷⁷ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 129.

⁷⁸ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 261.

lıdır⁷⁹. Adı geçen arşiv defterinde açıkça görülen bu farklılıklar Osmanlı topraklarında uygulanan vergi sisteminin bir özelliğidir. Zira, daha önce de ifade edildiği gibi, ormanlık alanlar öşür vergisi dışında kalmakta; genelde köyün ortak mülkiyeti olarak kabul edilmekte; ekilebilir araziler ile bağ ve bahçeler ise toprak vergilerine sahne olmakta idi⁸⁰. Bu durumda, yukarıda örnekleri verilen köylerin hane sayıları eşit olup da, toplanan vergi miktarları farklı çıkıyorsa burada adı geçen köyler arasında ekilebilir alanlarda bir farklılığın varlığı söz konusu olmalıdır. Demek ki, bazı köyler Karadeniz ikliminin yoğun bir şekilde etkisinde, sahilden oldukça uzakta veya deniz seviyesinden oldukça yüksekte, eğim olarak da dik bir doğal yapıya sahip olduklarından orman, yayla veya mera özellikleri gösteriyorlarken (yani tarıma henüz yeterince açılmamış araziler ve muhtemelen yarı göçebelerin, hayvancılıkla geçinen konar göçerlerin geçinme sahaları iken)⁸¹ diğer köyler ise ekilebilir tarıma veya sulamaya daha müsait alanlar olarak kendilerini göstermektedirler. Bu genel değerlendirmeden sonra Akçaabat arazisi ile Vakfikebir arazisinde yer alan yerleşimlerden toplanan öşür vergilerini, Tablo II'yi de göz önünde bulundurarak kısaca değerlendirebiliriz.

Akçaabat arazisinde⁸²; Akçaabat merkez mahallelerinden biri olan nefs-i Pulathane mahallesinde 128 hane ismi kayıtlı iken toplanan öşür miktarı 4400 kuruş civarındadır. Oysa aynı kazanın ve aynı mahallenin hemen sınır komşusu olan Ahanda (Kavaklı) köyünde 112 haneye karşılık toplanan öşür vergisi 6000 kuruş kadardır. Dolayısıyla, buradan çıkarılacak sonuç açıktır; Nefs-i Pulathane mahallesi şehir merkezi görüntüsü verirken yani tarım arazileri sınırlı; buna karşın ev, dükkân, han ve depo gibi şehre ve bir liman yerleşimine ait iktisadi unsurlar ile kaplı iken Ahanda köyü ise denizle sınırı olmakla birlikte tarım arazilerinden oluşan ve bir köyde olması gereken tüm özellikleri yansıtan bir yerleşimdir. Aynı arazide yer alan Kalanima deresi nahiyesi hem Akçaabat arazisinin ve hem de Akçaabat kazasının en verimli tarımsal alanlarını içermektedir. Akçaabat arazisindeki Kalanima deresi nahiyesi 1737 haneye sahip olup 117.186 kuruş öşür vergisi ödemiş iken Vakfikebir arazisinde yer alan bütün nahiyeler (beş nahije) 4376 haneye sahip iken toplamda 129.537 kuruş ki, bu miktar Kalanima deresi nahiyesinin ödemiş olduğu vergiden biraz fazladır, öşür vergisi ödemiştir. Osmanlı arazi vergileri, diğer bir ifade ile kırsal alandan (köylüden) alınan vergiler daha çok ekilebilir arazilerden tahsil edilmekte ve köylüden toplanan toplam

⁷⁹ Eski ismi Haçka olan köyün günümüzdeki ismi doğal yapısından dolayı "Düzköy" olup, 1990 tarihinde Akçaabat ilçesinden ayrılarak ayrı bir ilçe merkezi olmuştur. XVI. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Haçka'da "pirinç" ekimi yapılmaktaydı. Bkz. Bostan, *Trabzon Sancağında*, 391.

⁸⁰ Toprak tasarruf eden veya bir şekilde kazanç sağlayan köylünün ödemek zorunda olduğu vergiler hakkında bkz. Bostan, *Trabzon Sancağında*, 474 ve Solak, *Maras Kazası*, 139, 159-173.

⁸¹ 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıla ait Tahrir Defterlerine göre gayrimüslimlerin en az buldukları ve dolayısıyla en az ispençe vergisi toplanan bölge, üzerinde durulan Vakfikebir arazisine komşu olan Torul, Kürtün ve Giresun yerleşimleri iken aynı zaman diliminde en çok yaylak vergisi veren yerleşimler arasında ise adı geçen yerleşimlerin ön sıralarda yer alması tespitlerimizi kuvvetlendirmektedir bkz. Bostan, *Trabzon Sancağında*, 477, 483.

⁸² Karadeniz kıyısı esas alındığında Akçaabat arazisi Trabzon şehrinin batısında yer alan Aya Sofya mahallesinden başlamakta ve Yoroş Burnunu içine alan İskefye nahiyesine kadar devam etmektedir; Vakfikebir arazisi de İskefye nahiyesinden başlamakta ve Görele sınırına kadar uzanmaktadır.

vergi içerisinde ekilebilir tarım arazileri ana kısmı oluşturmaktadır. Buradan konumuza bağlantı yaparsak, 4858 haneye sahip Akçaabat arazisi ve 4376 haneye sahip Vakfikebir arazisi öşür vergisine mükellef olan hane sayısı bakımından birbirlerine oldukça yakınlar; her iki araziden toplanan öşür vergisi miktarlarında Vakfikebir'in aleyhine olmak üzere önemli bir uçurum söz konusudur. Bu durum, şüphesiz her iki arazinin coğrafi şartları ile yakından alakalıdır. Vakfikebir arazisi ile onun batısında ve güneyinde yer alan Kürtün, Görele ve Harşit havzası sahip oldukları yüksek ve engebeli doğal yapısı haricinde Balkanlardan gelen yağmurlara açık olduklarından ekilebilir alanlardan çok yayla, mera ve ormanlar ile kaplı olup buralarda hayvancılık ve orman ürünlerine dayalı ekonomi ön plandadır. Akçaabat arazisi ise, Yoroç burnunun varlığından dolayı doğal bir limanın gerisinde yer alması yanı sıra, Balkanlardan gelen şiddetli yağmur ve benzeri iklim şartlarına nispeten kapalı olması ve doğal yapısının Vakfikebir arazisine göre eğimi az olan coğrafyadan oluşması nedeniyle buralarda tarıma uygun arazilerin daha fazla olmasını ve dolayısıyla da öşür vergisinin Vakfikebir arazisine göre daha fazla toplanmasını beraberinde getirmiştir. Bu aşamada, Akçaabat ve Vakfikebir arazisinin “adet-i ağnam” kayıtları, yani daha çok küçükbaş hayvanlardan alınan vergileri gösteren her hangi bir arşiv defteri elimizde olmuş olsaydı adı geçen coğrafyada ne kadar küçükbaş hayvan yetiştirildiğini yaklaşık değerlerle elde etme imkânımız doğardı. Ve böylece, her iki arazi arasında tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gerçek boyutuna dair daha net değerlendirmeler yapabilir⁸³; yukarıda ileri sürülen fikirleri daha açık bir şekilde vurgulama şansı ortaya çıkardı⁸⁴.

Bölgedeki ürün türleri hakkında bazı bilgiler vermek mümkündür. XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyıla ait Trabzon Tahrir Defterlerine göre Trabzon ve çevresinde buğday, kapçıklı buğday, darı, mısır, arpa, mercimek, bakla, nohut, pirinç, piyaz ve sarımsak gibi hububat ve bakliyat üretimi yapılmakta; üzüm, ceviz, fındık, zeytin, kestane, armut, kiraz, elma, incir, hıyar, bostan ve muhtelif meyveler yetiştirilmekte olup bunlar üzerinden %10 oranında öşür alınmaktay-

⁸³ Hayvancılıkla uğraşan yerleşik reaya ve göçebeler, müslüman olup olmadıklarına bakılmaksızın besledikleri koyun ve keçiden, nevrüzde (koyun yavruladıktan sonra, Nisan veya Mayıs aylarında) kuzu ve oğlaklarıyla birlikte sayılmak üzere, Resm-i Ganem veya Ağıl Resmi adıyla (Âdet-i Ağnâm) iki baş hayvan için bir akçe, bir kuzulu koyuna bir akçe vergi öderlerdi. Bkz. *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. E. İhsanoğlu), 538 ve Solak, *Maraş Kazası*, 155. Büyükbaş hayvanların da benzer bir uygulamaya tâbi olduklarını düşünebiliriz. Osmanlı devrinde halkın sahip olduğu büyükbaş hayvanlar “kara sığır” tâbiriyle kayıtlara girerdi (bkz. TŞS, 1861/11b-1, 1690'lı yıllar). Günümüzde bu türdeki büyük baş hayvanları yöre halkı “yerli sığır” şeklinde adlandırmaktadır. Anadolu halkının eskiden beri beslediği “kara sığır” denilen hayvan, Anadolu koşullarına; sert iklime alışkın ve hastalıklara karşı dirençli olmakla birlikte; süt ve et ürünleri açısından sınırlı kapasiteye sahip olmalarıyla bilinirler.

⁸⁴ 1486 yılında en çok koyun Trabzon kazasında beslenirken, 1515 yılında Çepni (Giresun), 1554 ve 1583 yılında Torul kazasında beslenmesi (bkz. Bostan, *Trabzon Sancağında*, 481, 515) adı geçen coğrafya ile sınır olan Vakfikebir arazisinin de benzer özellikler göstermesi, yani Vakfikebir'de yer alan yerleşimlerin esas geçim kaynağının hayvan besleme faaliyeti olması beklenir. Yine aynı dönemde Trabzon kazasında hayvan besleme faaliyetinin azalmaya başlamasını buralarda tarım faaliyetlerinin giderek daha da önem kazanmasıyla açıklayabiliriz.

dı⁸⁵. Akçaabat arazisi ikliminden dolayı her türdeki zahire (buğday, arpa, darı, pirinç, mısır vb) yetiştiriciliğine müsait olması yanında, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda Doğu Karadeniz'de ekimi yapılan tütün bitkisi ile⁸⁶ aynı zamanda ekimi Osmanlı öncesine dayandığı anlaşılan kenevir, zeytin ve üzüm üretimine müsaitti. 1817-19 yıllarında Karadeniz kıyılarını gezen Bijişkyan'ın seyahatnâmesinde mevkiinin güzelliği yanı sıra Akçaabat arazisinde yer alan verimli tarlalar ve bu tarlalarda yetişen tütün ve zeytin (yağı) önemli bir yer tutar⁸⁷. İlgili öşür defterine göre de Akçaabat'ta, 1850'li yıllarda kasaba merkezini de içine alacak derecede zeytin ağaçları, zeytinlikler bulunmaktaydı⁸⁸. Yoro burnundan Suğa'ya (Akyazı'ya) kadar olan arazide daha çok kurak iklime sahip, kıraç ve kireçli alanlarda yetişen zeytin ağaçlarının Akçakale ve çevresinde yoğunlaştıkları bilinmektedir. Akçaabat arazisinde “zeytinlik” isminde birçok yerleşimin (köy, mahalle, tarla ve mevzi gibi) günümüze kadar gelmesi boşuna değildir. Yine, daha düne kadar sahile yakın olan Akçaabat köylerinde her ailenin tasarruf ettiği araziye göre zeytin yetiştirilmesi, yeşil halindeyken devşirilen zeytinin insan boyundaki küplere doldurularak tuzlanması ve kıvamına erene kadar bekletilmesi geleneği herkesçe bilinir⁸⁹. Üzüm üretimi ise Trabzon sancağına bağlı merkez kaza (şehir merkezi) ile Akçaabat, Yomra ve Maçka yerleşimlerinde her devirde önemli olmuş, üzümde elde edilen şarabın yanı sıra kenevirde elde edilen ketenli ürünler Kefe, Kili, Edirne, Harput, Kemah ve Erzincan şehirleri yanı sıra Tuna iskelesi ile ilgili olan sancak kanunnâmelerinde yer almışlardır. XV ve XVI. yüzyılda şehrin en önemli ihraçları arasında yer alan meşhur Trabzon şarabı üretiminin, Trabzon şehrinin Türkleşme ve İslâmlaşması ile birlikte zamanla önem kaybettiği anlaşılmaktadır. Zira, XVII. yüzyıl arşiv kayıtlarında üzüm ağaçları/asmalı ağaç ve şıra yapımı (şirahaneler) mevcut ise de bölgeler arası ticarete özellikle XVIII. yüzyılda şarap ismi geçmemekte⁹⁰, ancak

⁸⁵ Bostan, *Trabzon Sancağında*, 487, 491, 498, 507.

⁸⁶ Osmanlı arşiv kayıtları 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılda Doğu Karadeniz'de tütün ekiminin yapıldığını ve hatta tütün ekiminin vergilendirmeye dahi alındığını göstermektedirler (Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 208-214, 400). Lermioğlu ise Akçaabat'ta tütün ekimi yapıldığını Akçaabat Adliye Arşivinde bulunan Hicri 1210, Miladi 1794 tarihli Mahkeme (Tahrir-i Terekât) Defterine göre tespit etmiştir (bakınız Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi*, 20). Şâkir Şevket ise ilk tütün ekiminin Akçaabat nahiyasının Sera Deresi karyesinde (Yıldızlı Beldesi) yapıldığını belirli bir tarih vermeden ifade eder (Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, 87).

⁸⁷ P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, İstanbul 1998, 82-83.

⁸⁸ Topal, *Akçaabat-Vakıfkebir*, 19.

⁸⁹ Bu yolla yetiştirilen ve lezzeti/tadı hatıralarda kalan zeytine “zagoda”, “zaguda”, “zakuda” gibi adlar verilmektedir. Zagodanın yanında patates haşlaması, karışık lâhana turşusu ve buğday-mısır karışımından oluşan yörenin geleneksel ekmeği varsa, ahalinin kış günlerindeki sofraları şenlenir; bir başka olur. 80'li yıllardan sonra insanların alım gücünün nispeten artması ve tütün ile findığın ihraç nedeniyle değer kazanması sonucu köylüler iş makineleriyle zeytinlikleri sökerek tarla haline getirince yöredeki zeytin üretim geleneği oldukça gerilemiştir. Son yıllarda tütün üretimi ve satışının değer kaybetmesiyle birlikte zeytin üretimi yeniden gündeme girmişse de, en iyi kalitedeki tarlalar yine tütün ve sebze üretimi için ayrılmaya devam etmektedir.

⁹⁰ Üzüm bağıcılığı için bkz. TŞS, 1861/32a-2, (1690'lı yıllar). Maçka'da yer alan Hatuniye vakfi akaratından Mesariyye Mesih nam karyede “asmalı eşçar” bkz TŞS, 1861/33b-3. Şirahaneler; Yomra için (Arsinler karyesi) bkz. TŞS, 1861/36b-2, Maçka için TŞS, 1861/39a-1, Akçaabat (Suğa karyesi) için TŞS, 1861/ 44a-3. Trabzon merkezde Tekfurçayırı mahallesinde kendirlik, asmalı

bölge ahali arasında şarabın alınıp satıldığı/kullanıldığı XIX. yüzyıl seyahatnâmelerinde yer almaktadır⁹¹. Müsait iklim şartlarından dolayı Vakfikebir arazisinde ise Milattan önce 400'lü yıllara kadar uzayan ve günümüzde de devam eden hayvancılık geleneği⁹² yanı sıra kenevir yetiştiriciliğinin ve dolayısıyla da ketenli dokuma (keten eğirme işi) üretiminin ve çarşılarda alınıp satılmasının önemli bir ekonomik faaliyet kolu olduğu düşünülebilir. Zira, XVIII. yüzyılda, Akçaabat nahiyesinin merkezi olan Platana ve yine Akçaabat nahiyesine bağlı olan Akçakale ve Vakfikebir arazisinde yer alan Yoros ve Vakfikebir ile Trabzon'un Giresun ile doğal sınırı olan ve bu yüzyılda Trabzon sancağına dahil olan Yavebolu (Görel) gibi mahallerde yer alan çarşı ve pazarlarda satılan keten bezinden ne kadar ve kimlerin vergi alacağını önemli bir sorun haline almış olması bölgedeki yoğun kenevir/keten üretiminin bir göstergesidir. Aynı dönemde, Tonya köyünü vergilendiren zemet sahibinin ise gelip geçen keten yüklerinden kanuna aykırı vergi almakla meşgul olması Vakfikebir ve çevresinin kenevir üretimine sahne olduğunu göstermektedir⁹³. Vakfikebir arazisinde yer alan pazarlarda keten ticareti geleneğinin sadece XVIII. yüzyılı değil, daha önceki dönemleri de içeren önemli bir geçim kaynağı olduğu anlaşılır⁹⁴. 1877 yılında, ilk Türkçe Trabzon Tarihini yazan Şâkir Şevket Trabzon'da yetişen lazut (mısır), buğday, arpa, hıyar, kavun ve karpuzla dikkat çektikten sonra keten üretiminin tarihi önemini vurgular, tütün üretiminin giderek artan hacminin bölge ikliminin değişmesine neden olduğuna dikkati çeker. Aynı yazar, Akçaabat'ın tütün, Vakfikebir'in ise fasulye ve sade yağ üretimine özellikle vurgu yapar⁹⁵. Akçaabat arazisinin sahip olduğu ekilebilir topraklarının çokluğu ve verimli arazileri nedeniyle XVIII. yüzyılda devletin başına musallat olan bölge eşkıyası ikide bir Akçaabat arazisini basıp-yağmalamıştır⁹⁶. Hal böyle olmakla birlikte, ilgili arşiv defteri ekilebilir ürünlerin türleri hakkında yeterli bilgi vermeye müsait olmadı-

ağaçlar ve fındıklıktan ibaret olan bahçe/tarla için bkz. TŞS, 1861/42a-4. Kenevir/keten ticareti için Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 108, IV. Bölüm ve 352-359.

⁹¹ Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, 173.

⁹² Bilgin, *Doğu Karadeniz*, 31.

⁹³ Benzer örnekler için Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 347-359.

⁹⁴ Ferman suretinden özet: "...Hasan Dergâh-ı Muallama gelüp Trabzon kazası muzafatından Akçaabad nahiyesinde vakı Marna (Vakfikebir'in günümüzdeki merkez mahallesi) ve Platana ve Ruka (Yıldız-Vakfikebir) ve Yaylapazarında kettan dellâlbaşısı olan diğer Hasan fevt olup yeri hali ve hidmeti muattal kalmakla kendüye virilmek babında inayet rica itmeğin mucibince tevciye idüp işbu berat-ı saadet-i ayat ve bi-hüccet-i ğayatı virdüm ve buyurdum ki ba'del-yevm mezbur Hasan varup müteveffa-yı mezbur diğer Hasanın yerine zikir olunan bazarda kettan dellâlbaşısı olup hidmet-i lazimesini bi-kusur (...) şöyle bileler alamet-i şerife itimad kılalar" bkz. TŞS, 1861/101a-2, Kasım-Aralık 1694.

⁹⁵ Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, 60-63, 86-89.

⁹⁶ Her devirde önemli devlet adamlarını bünyesinden çıkaran Sakaoğulları sülalesinden Sakaoğlu Mustafa, 1750'li yıllarda Hatuniye vakfına bağlı olan Akçaabat'taki köylerin bir kısmını (yaklaşık yirmi köy) yağmalayarak insanların mallarına ve canlarına neden olmuş, öşürlerini de gasp etmiştir (Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 45-48). Benzer şekilde adı geçen öşür defterine göre, 18 ve 19. yüzyıl başlarında bölgede hüküm süren ayan ve eşkıyanın topraklarının Akçaabat arazisinde yer alan Ayağorğor, Sera, Kalanima Deresi ve Akçaabat merkeze bağlı köylerde yer alması Akçaabat arazisindeki toprakların verimliliği ile eski devirlerde ve Cumhuriyet devrinin 80'li yıllarına kadar toprak zenginliğinin en önemli zenginlik ve itibar kaynağı olduğunun göstergesidir.

ğından Akçaabat ve Vakfikebir arazisinde bu yüzyılda yetiştirilen ürünler hakkında daha fazla değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır. Ancak, her devirde Anadolu köylüsünün gerçekleştirdiği üretim içerisinde buğday üretiminin toplam üretimin yarısı ve bazen de yarısından biraz fazlası olduğu⁹⁷, XV ve XVI. asırlarda Trabzon sancağında ekili toprakların büyük bir kısmının hububat ziraatına tahsis edilmiş olduğu unutulmamalıdır⁹⁸. XIX. yüzyılda tütün, pamuk, ipek ve kenevir gibi sanayi ürünlerinin yetiştirilmesi Avrupa devletlerinden gelen talep neticesinde önem kazanmışsa da buğday, arpa ve mısır ekimini ortadan kaldıracak veya alternatif üretim sağlayacak ciddi teşebbüslerin bölgede gerçekleşmediği malumdur.

1840'lı yıllarda bölgeyi gezen Alman seyyah Fallmerayer'in gezi notları ise yukarıda verilen bilgileri özetler durumdadır. Trabzon şehri ve çevresini gezdikten sonra kayıkla Giresun'a geçen seyyah, Giresun şehrinde belirli bir süre kaldıktan sonra Giresun'dan doğuya doğru Trabzon'a kadar olan yerleşimleri bazen karadan, bazen de denizden giderek ziyaret eder. Tirebolu ve Görele'den sonra Vakfikebir'de mola vererek kahvesini yudumlayan seyyah üzüm, fındık ve armuttan oluşan meyveleri kayığına yükledikten sonra ilk olarak Yoros burnunda bulunan İncir limanına, oradan da Mersin, Akçakale ve Akçaabat'a uğrar. Giresun'dan Akçaabat'a kadar olan arazide seyyahı etkileyen en önemli etken doğal bitki örtüsünün gürlüğü ve güzelliğidir⁹⁹. Akçaabat ile ilgili gözlemleri ise daha çok ürün çeşitliliği ve ekilebilir arazilerin bolluğu üzerinedir: *"şebir çevresindeki yumuşak eğimli tepeler, semiz gövdeli zeytin ağaçları ve bunlara aynı bollukta incir ağaçları ile üzüm asmalarının arkadaşlığından oluşan ormanla kaplıdır (...) Dört yüz elli köy tarzında dere tepe yayılmış olan evlerden sadece yaklaşık 140 tanesi hristiyanlara ait olduğu söyleniyor. Bunlar öşürle, küçük esnaflıkla, tefecilikle ve özellikle de şarapçılıkla ve zeytinyağı üreterek geçinmeye çalışıyorlar. Yoros burnu, körfezi sert soğuk karayelden koruduğu için buradaki hava yakındaki Trabzon'dan daha ılımandır. Şarap, zeytinyağı, tütün ve mısır öylesine bol ki, insanın asil değil de sadece fiziksel gereksinimleri olsaydı Akçaabat'ta çok mutlu olurdu"*¹⁰⁰.

⁹⁷ Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", 66-73.

⁹⁸ Bostan, *Trabzon Sancağında*, 492.

⁹⁹ Bu nedenle seyyah, "Doğu Karadeniz'i insanların değil bitkilerin yönettiğini" ifade etmek gerektiğini hissetmiştir bkz. Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, 171.

¹⁰⁰ Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, 173.

TABLO II: 1850 YILINDA TRABZON SANCAĞINA BAĞLI AKÇAABAT KAZASININ SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

A K Ç A A B A T A R A Z İ S İ			
İdari birim	Hane sayısı	Toplanan öşür vergisi	öşür
Akçaabat kazası (merkez)	1646	77.565 kuruş	
Kalanima deresi nahiyesi	1737	117.186 kuruş	
Sera deresi nahiyesi	439	42.049,5 kuruş	
Ayağorğor nahiyesi	1036	79.600 kuruş	
Toplam	4858	316.400.5 kuruş	
V A K F I K E B İ R A R A Z İ S İ			
İdari birim	Hane sayısı	Toplanan öşür vergisi	öşür
İskefye deresi nahiyesi	1073	33.684,5 kuruş	
Fol deresi nahiyesi	1177	44.065,5 kuruş	
Şarlı nahiyesi	569	17.800 kuruş	
Oğuz nahiyesi	675	19.350 kuruş	
Akhisar deresi nahiyesi	882	14.637 kuruş	
Toplam	4376	129.537 kuruş	
Akçaabat kazasının Vakfikebir arazisi ile birlikte ödediği toplam öşür miktarı 445.937.5 kuruştur ¹⁰¹			

Öz, tahrir defterlerine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmaları referans alarak köylülerin toplam üretimlerinin yaklaşık yüzde 20-30 kadarını öşür ve diğer vergileri için ayırmak zorunda olduklarını; tohum payı da çıktıktan sonrabulduğu sancaktaki vergi oranı, çift resmi miktarı, toprağın kalitesi ve benzeri faktörlerin yol açtığı değişiklikler göz önünde tutulmak kaydıyla-köylünün elinde toplam üretimin % 50 ila 65 kadarının kaldığını ifade etmektedir¹⁰². O halde, 1850 tarihli öşür defterine göre-halktan toplanan öşür vergisi oranının %10 olduğunu kabul edilirse-Trabzon livasına bağlı Akçaabat kazasından, kendisine bağlı olan nahiyeler ile birlikte toplam 445 bin 937.5 kuruş öşür vergisi toplandı; *Akçaabat kazasındaki gerçek üretimin ise 4 milyon 459 bin 375 kuruş değerinde olduğu ve adı geçen değerden %40'lar seviyesindeki (1 milyon 783 bin 750 kuruş) tüm vergiler ve masraflar çıkıldığında yaklaşık 2 milyon 675 bin 629 kuruşluk üretimin (toplam üretimin %60'ı) 50.000 kişiyi¹⁰³ aşkın kaza nüfusunu (Vakfikebir'de dahil) beslediği gerçeği ortaya çıkar.*

¹⁰¹ İlgili defter sonundaki kayıta bu miktarın 448.302,5 kuruş olduğu kayıtlıdır bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 379.

¹⁰² Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", 66-73.

¹⁰³ Tablo I.

1850 tarihli Akçaabat kazası öşür defteri araştırmacı ve ilgililerin bilgi ve yetenekleriyle sınırlandırılmayacak derecede zengin verilere sahip olup, ilgili defter bölgenin kültür tarihi üzerine de bazı bilgiler vermektedir.

Adı geçen öşür defteri, Trabzon şehrinin bir *“liman şehri”* olduğunu açıkça vurgular; şüphesiz liman şehirlerinin en önemli özelliklerinden biri ve belki de en önemlisi sürekli göç almaya meyilli olmaları nedeniyle her türdeki kültürel unsura açık yerleşimler olmalarıdır. Defterde sülâle isimleri aşırı bir çeşitlilik arz eder; adı geçen yerleşim yerlerinin önemli bir kısmında sülâle ismi olarak “Kurtoğlu”¹⁰⁴ ve “Kürtoğlu” lâkabı bir hayli yaygındır. Bu durum, bölgenin Türklerin ilk ana yurdu olan Türkistan ve çevresi yanı sıra Anadolu'nun doğusuyla¹⁰⁵ olan tarihi bağlantısının sonucudur. Trabzon her devirde İstanbul ve Balkanlar yönüne; kısmen de Kırım yarımadası taraflarına göç verirken Kafkaslar, Doğu ve Orta Anadolu ile Mezopotamya ve Acem'den (İran ve Maverâünnehr'den) sürekli göç almış bir bölgedir¹⁰⁶. Yakın dönemde (Osmanlı devrinde), Trabzon'un göç almasında-Rusların Kırım ve Kafkasları istilâ etme faaliyetleri hariç tutulursa-sahip olduğu liman ve şehrin eyalet merkezi olmasının verdiği imkânlar en önemli rolü oynarlar. Zira, Trabzon limanı ve bu limanın devamı olarak algılanabilecek tarihi ipek yolunun İran ve Anadolu'dan geçen ana ve tâli yolları Trabzon şehrinin uluslar arası özellik arz eden; etnik ve dini çeşitliliğe saygı gösteren toplum yapısının oluşmasında dikkate değer katkı yapmıştır. Osmanlı devletinin Asya, Afrika ve Anadolu'da sahip olduğu topraklardan ilkin fetih esnasında (1461) şehre gelip yerleşenlerden tutun da bazen iş aramak, bazen de iş takip etmek amacıyla ve çoğunlukla da devlet görevlisi olarak (tımarnlı sipahi, kadı, yeniçeri, topçu, muhassıl, mültezim, vali, sancakbeyi ve mübaşir gibi) yolu Trabzon'a düşenler şehrin şöhret kazanmasında önemli bir yere sahiptirler. Belirtilen etkenler haricinde, Rusların XVIII. yüzyıl sonlarında Kırım (1783) ve devam eden yıllarda Balkanlar ile Kafkasları ele geçirme girişimleri buralarda yaşayan müslüman ahalinin Osmanlı devletine yığılmasıyla

¹⁰⁴ Demir, bölgeye yerleşen sülâlelerin kökenlerini araştırırken, bölgeye ne zaman geldiklerini bilmeyen kişilerin “kurt dedemiz zamanında gelip yerleşmişiz”; kurt dedenin kim olduğu sorulduğunda ise “dedemin dedesinin dedesinin dedesi...” şeklinde cevap verdiklerini ve bu şekildeki cevapların genel içerisinde önemli bir yekûn oluşturduğunu tespit etmiştir. Bkz. Necati Demir, Trabzon ve Yöresinde “Kurt Dede” ve Tarihi Bağlantısı, <http://www.karadenizim.net/kitap.html>, 09, 2005.

¹⁰⁵ Günümüzde bile, Doğunun her hangi bir yerleşiminden Trabzon'a birileri geldiğinde Karadeniz halkı bu insanları “Kürt” diye adlandırır. Oysa, Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum gibi birçok ilde yaşayan ahamızın Kürt nesli ile alakaları olmamalarına rağmen Doğu insanın şivesi ve başka özellikleri nedeniyle Karadeniz insanının genelde böyle bir adlandırmaya meyil verdikleri anlaşılmaktadır. Trabzon'un sahip olduğu ulaşım ve iletişim şartlarının elverişliliği nedeniyle Orta ve Doğu Anadolu'dan Trabzon yönüne doğru sürekli bir göç hareketinin var olduğu ise malumdur. Bu göçler sonucu Karadeniz'e yerleşen her bir doğulunun Kürt olduğu zannedilerek halk tarafından bunlara yüklenen “Kürtoğlu” sıfatı zamanla sülâle halini almış olmalıdır. Nasıl ki, Karadenizlilerin büyük bir çoğunluğu Laz olmamalarına rağmen, ülkemizin başka illerine gittiklerinde “Lazoğlu” sıfatıyla adlandırılıyorsa, Doğudan gelip çeşitli nedenlerle Trabzon ve çevresine yerleşen insanların halk tarafından zamanla “Kürtoğlu” olarak adlandırılması da doğal görülmelidir.

¹⁰⁶ 18. yüzyıla örnek olarak bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 55-59.

sonuçlanınca, özellikle de Kafkaslardan göç alan şehirlerden biri Trabzon olmuştur. Seyyah Fallmerayer 1840'larda bulunduğu Trabzon'da, 1829 Edirne Antlaşması nedeniyle Ruslara bırakılan yerlerden Trabzon'a gelen göçlerin Türk nüfusunun artışına neden olduğunu belirtmektedir¹⁰⁷. Benzer etkenlerin sonucu olarak etnik durum ve coğrafi bölge ile alakalı olan lâkaplar-Sakaoğlu ve Kolatoğlu gibi Anadolu'nun fethi öncesinde buralarda yaşadıkları bilinen sülâlelerin lâkaplar hariç tutulursa-Gürcü, Girit (İsmail), Çepnioğlu, Türkmenoğlu, Kurtoğlu, Lazoğlu, Arapoğlu, Kürtoğlu, Arnavutoğlu, Boşnakoğlu, Çerkezoğlu, Bağdatlıoğlu, Şamlıoğlu, Şiranlıoğlu, Bayburtluoğlu, Tamzaralıoğlu¹⁰⁸, Kırımlioğlu, Azaklıoğlu, Kefelioğlu, Pomakoğlu, Urus(Rus)oğlu, Macaroglu, Moraklıoğlu, Mısırlıoğlu, Cezayirlioğlu, Hindistanlıoğlu, İrancıoğlu ve Lezgioglu gibidir. Şüphesiz bu lâkapların her biri, bir zamanlar Osmanlı devletinin üç kıtada sahip olduğu toprakların büyüklüğünün ve bu topraklarda yaşayan halkları uzun yıllar bir arada tutabilmesinin; Osmanlı devlet ve toplum anlayışındaki erdem ve adaletin mirasıdır. Osmanlı, sahip olduğu topraklar arasında sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda toplumsal bir birliktelik sağlayamamış olsa idi, Trabzon eyaletinin sadece bir kazasında bu derece renkli bir toplumsal görüntü ortaya çıkmazdı her halde.

Günümüzde varlıkları halen devam eden *devrin ayan ve eşrafi* sayesinde toprak zenginliğinin bölgenin idaresinde önemli bir etken olduğunu anlayabilmekteyiz. XVII. yüzyılda şöhret kazanan Murathanoğulları haricinde XVIII. yüzyılda Trabzon eyaletinin yönetiminde ve devlete karşı olan bazı isyan hareketlerinde yer alan Sakaoğulları, Hacısalihoğulları, Kalcızâdeler, Şaturzâdeler, Kazancızâdeler, Hacımusaogulları ve Abanozzâdeler ile isyan hareketlerinde yer almamakla birlikte bölgenin idaresinde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlıklı söz sahibi olan Serdaroğulları, Eyüpoğulları, Fettahoğulları, Hacıömeroğulları, Bahadıroğulları, Seyisoğulları, Köseoğulları, Lermioğulları ve Çolakoğulları gibi onlarca sülâlenin toprak tasarrufu sayesinde zenginliğe ve devamında buldukları bölgenin ayan ve eşrafi haline gelerek yönetimde yer aldıkları görülür. Aynı sülâlelerin Cumhuriyet devrinde zenginliklerine ve siyasi etkinliklerine devam etmeleri yine Osmanlı devrinde tasarruf edilen toprakların sağladığı refahın sonucundan başka bir şey değildir. Bu yıllarda Akçaabat kazası ayanlığının Sakaoğullarının elinde olduğu, Akçaabat kazasının merkez köylerinden olan ve tek köymüş gibi kayda giren İspendama-Haldandoz'da yaşayan Sakazâde Ayan Ağanın (gerçekte Mahmut Ağa oğlu Mehmet Ağanın) varlığını öğrenmekteyiz. Ağa, sahilde olan Haldandoz köyünde yaşamakta¹⁰⁹ ve 285 kuruş ile köyünün en fazla öşür vergisini vermektedir¹¹⁰. Defterin sonunda yer alan imza kısmında "ser-kaza" sıfatıyla ismi geçen "Mehmet Emin" isimli kaza yetki-

¹⁰⁷ Fallmerayer, Doğu'dan Fragmanlar, 54-55.

¹⁰⁸ Tamzara, Tamarza, şimdilerde Şebinkarahisar'ın merkez mahallesi; 18. yüzyılda bölgeler arası ticaret yapan tüccarı ve dokumacılığı ile bilinmektedir bkz. Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, 201-203.

¹⁰⁹ Zira, köy muhtarlığı ile alakalı mühürde sadece Haldandoz karyesinin ismi geçmektedir. Bkz. Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 36.

¹¹⁰ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 37.

lisinin¹¹¹ Serdaroğullarından, 1819 yılında doğup 1871 yılında ölen Emin Ağa olması gerekir. Zira, Akçaabat serdarlığının uzun yıllar bu ailenin, ayanlığının da Sakaogullarının elinde kaldığı bilinir¹¹². Ayrıca, bölgenin ayan ve eşrafının birçok köyde arazileri bulunmakla birlikte özellikle sahile komşu olan yerleşimlerde ikamet ettikleri görülmektedir. Holomana, Suğa, Sera ve Kalanima köyü ile Akçaabat kazasının merkez mahalleleri yanı sıra Ahanda, İspendam, Haldandoz ve Akçakale civarı bu yerleşimlerin başında gelmektedir. Adı geçen yerleşimlerin Trabzon şehri ile olan ulaşım ve iletişim kolaylığı ayan ve eşrafın dikkatini çekmiş olmalıdır. Böylece ağalar, ayan ve eşraf, Trabzon eyaleti sınırları içerisindeki devlet gelirlerinin vergilerini toplama hakkını ihaleyle nasıl elde edecekleriyle ilgili dostane ilişkileri kısa sürede örgütleyebilir, çeşitli nedenlerle (ölüm, miras paylaşımı, müsadere vb) mal varlığı beytül-mal (hazine) emini tarafından Trabzon çarşısında (Bedesten ve çevresi) satışa çıkarılan emtia ve eşya ile menzil ve çiftlik gibi devrinin en önemli yatırım araçlarını takip etme ve kolayca elde etme şansına sahip olabilirlerdi.

Tanzimat ile uygulamaya giren “vergi ödemede herkesin eşit olması” prensibi Trabzon ve çevresinde *dini yapılara gelir getiren arazilerin* hukuki yapısını etkilemiştir. Tanzimat ile daha önceki imtiyaz ve muafiyetlerin kaldırılması hristiyan vakıflara gelir getiren arazilerin vergiye tâbi tutulmasına neden olmuştur¹¹³. Trabzon şehri ve çevresinde yer alan ve bazılarının varlıkları günümüze kadar intikal eden manastır ve kiliseler ile buralarda görev yapanların tasarruf ettikleri toprakları Akçaabat kazasının merkezi olan Platana karyesinin mahallelerinde görmek mümkündür. Hangi kilise olduğu belirtilmeyen Kilise vakfının, Yomra'da¹¹⁴ kurulu olduğu anlaşılan Yomra manastırının, VIII. yüzyıl ortalarında kurulan ve Maçka'nın Şimşirli köyü yakınlarında olan ve Kuştul manastırı olarak bilinen Hızirellez (Kuştul-Hızirilyas) manastırının¹¹⁵, Trabzon'un Maçka ilçesinde olması gereken İmreyani manastırı¹¹⁶ ve Trabzon şehri içinde, XIV. yüzyıl ortalarında Boztepe eteklerinde kurulan Kızlar manastırı vakfının arazileri Akçaabat'ın Nefs-i Pulathane mahallesinde bulunmaktadır. Galinos mahallesin-

¹¹¹ Topal, *Akçaabat-Vakfikebir*, 378.

¹¹² Gedikoğlu, *Akçaabat*, 81.

¹¹³ Halil İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat* (haz. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu), 117.

¹¹⁴ Günümüzde, Trabzon ilinin Yomra ilçesi. Yomra'da bir manastırın varlığı hakkında bilgimiz yoktur.

¹¹⁵ Bu manastırın Trabzon şehir içinde olan Hıdrellez kilisesiyle bağlantısını bilemiyoruz. Bijişkyan, seyahatnâmesinde Yeni Cuma Camiinden bahsederken Kuzgundere üzerinde olan Hıdrellez denilen küçük S. Georg Rum kilisesinin buraya yakın olduğundan da bahsetmektedir (bkz. Bijişkyan, *Pontos Taribi*, 102). 1930'larda var olduğu bilinen bu kilise günümüze kadar gelmemiş olmakla birlikte Bijişkyan'ın tarifine yakın bir tarif de 1610 yılında şehri gezen Bordier'e aittir. Bordier, St. Gregory kilisesini şehrin güneydoğusunda güzel bir çeşmesi olan çok eski bir rum kilisesi olarak tarif etmiştir. Bu kilise bulunduğu mahalleye de ismini vermişti; “mahalle-i Ayu Gregor Tâbi-i Meydan”. Bkz. H. W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi* 1461-1483, 83.

¹¹⁶ Bunun, Maçka'nın Kiremitli köyünün yedi kilometre batısında yer alan ve Vazelon diye bilinen manastır olması yüksek bir ihtimaldir.

de, Maçka'nın Altındere vadisinde yer alan Meryemana (Sümela) manastırının bahçeleri kayıtlıdır. Dürbinar mahallesinde ise en çok öşür vergisi yine Sümela manastırına ait olan çiftlikten tahsil edilmiştir. Maçka'da faaliyet gösterdiği anlaşılan Kalyan (Galyan) keşişinin ise aynı mahallede bahçesi bulunmaktadır¹¹⁷.

1850 tarihli öşür defterine göre, Akçaabat kazasının merkez köylerinden İspendam ile birlikte kayda giren Haldandoz'da yine Kuştul manastırının ve bir cami-i şerifin; Ahanda köyünde ise Meryemana keşişinin ve ismi belirtilmeyen bir manastırın yeri (arazisi) vardır. Ayağorğor nahiyesine bağlı Holomana karyesinde Holomana keşişi ve Argalyalı¹¹⁸ keşiş toprak tasarruf etmektedir. Aynı nahiyede, Trabzon-İran kervan yolu üzerinde bulunan Çukurçayır karyesinde, Değirmendere vadisine nazır olan ve 15. yüzyılda yapıldığı bilinen Kaymaklı Ermeni kilisesinin¹¹⁹ "Kaymaklı toprağı" adı altında arazisi yer almakta olup, adı geçen köyün en çok öşür vergisi aynı zamanda bu araziden tahsil edilmiştir¹²⁰. Trabzon'da hıristiyanlığa hizmet eden kişi ve kurumlara (vakıflara) gelir getiren mülklerin, yukarıda görüldüğü gibi denize nazır ve verimli toprakların bulunduğu arazilerde yer alması ilginç bir ayrıntıdır. Yoroş burnundan Yobol burnuna kadar olan Vakıfkebir arazisinde ise hıristiyanlığın hizmetine tahsis edilmiş araziler yer almamaktadır. Aşağıda değinileceği üzere, 1840'lı yıllarda İslâm vakıflarının köylerde yer alan tüm mal varlıklarına devlet tarafından el konulurken hıristiyanlığa hizmet eden yapıların büyük miktarlarda toprak tasarruf etmeye devam etmeleri anlaşılır gibi değildir¹²¹. Bu uygulamanın arkasında birçok etken olmakla birlikte, Osmanlının bu devirde Avrupa'ya her anlamda ihtiyaç duyması nedeniyle adı geçen manastır ve kilise arazilerine el koymayarak Avrupa'dan destek bulup Rus tehlikesini bertaraf etme düşüncesi yatmış olmalıdır.

Yeri gelmişken, Doğu Karadeniz coğrafyasının Osmanlı fethinden Cumhuriyet öncesine kadar geçen yaklaşık 450 yılı aşkın sürede en büyük vakfı olan Hatuniye vakfının ilgili defter ile olan münasebetine bakmak gerekir. Adı geçen öşür defterinde kazadaki tüm köylerin/yerleşimlerin ismi geçmesine rağmen Hatuniye vakfına gelir getiren her hangi bir yerleşim ismi geçmez. Oysa, Trab-

¹¹⁷ Topal, *Akçaabat-Vakıfkebir*, 16-21.

¹¹⁸ Argalya, günümüzde Trabzon'un merkez köylerinden Uğurlu köyü.

¹¹⁹ Ani'den ve İran dolaylarından gelen Trabzon Ermenilerine hizmet eden Kaymaklı Ermeni Kilisesi Amenapirgic manastırı diye bilinen manastırın bir parçasıdır. Şehirde yaklaşık bir saat uzaklıkta (3 km) olan bu manastırın geniş topraklara sahip olduğu bölgeyi 1817-19 yıllarında gezen Bijişkyan tarafından ifade edilmektedir bkz. Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, 108.

¹²⁰ Topal, *Akçaabat-Vakıfkebir*, 167, 193.

¹²¹ Fetih sonrasında (1461), Komnenosların kilise ve manastır vakıfları Osmanlılarca çoğunluğu padişahlara has biçimde olmak üzere dağıtılırken, Maçka'daki Komnenos sisteminin en önde tuttuğu ve burada adları geçen üç büyük manastırın gücünün olduğu gibi bırakılması ilginçtir. Bu durum, Trabzon'da Ortodoks Rum kültürünün yaşamasına hizmet etmiştir. Komnenos devleti ileri gelenlerinden Amoirutzes ve oğullarının İstanbul'a götürülerek Fatih'e danışmanlık yapmaları ve Sümela manastırını fonlarını kullanarak Trabzonlu Simeonu patrik seçtirmeleri gibi faaliyetlerle Trabzon'daki büyük manastırlar üzerinde hegemonya oluşturmaları, bu manastırlara ait taşınmazların son devirlere kadar yaşamasında önemli rol oynamış olmalıdır. Padişahların verdikleri muafiyetlerin de katkılarıyla 1890'larda Sümela manastırının 15, Kuştul'un 11, Vazelon'un ise 20 vakıf köyü bulunmaktaydı. Bkz. Emiroğlu, "Dünyadan Bakınca".

zon ve çevresinde, Trabzon şehir içi, Yomra, Maçka, Akçaabat, Vakfikebir ve Görele gibi birçok kaza ve nahiyede genişçe arazi tasarruf eden tek vakıf, Yavuz Sultan Selim'in annesi adına tahsis olunan Trabzon şehrindeki Hatuniye vakfıdır¹²². Şehir içerisinde yer alan diğer büyük vakıfların gelirleri ise daha çok şehirle alakalı olan han, hamam, dükkân, bahçe ve menzil gibi kiraya verilerek işletilen gelirlerden oluşurken Hatuniye vakfı gelirlerinin önemli bir kısmı onlarca vakıf köyünden sağlanmaktaydı¹²³. Dolayısıyla, Hatuniye vakfına gelir getiren köylere el konulması gerçeği ile karşı karşıyayız. Bu durumun, 1848'de çıkarıldığı bilinen öşür kanunu ile ilgisi olmalıdır. İlgili kanuna göre vakıflara ait olan köy arazileri halka mülk olarak dağıtılmıştı. Bu kanunun çıkarılmasında vakıfların sahip oldukları ekonomik güç karşısında devletin içinde bulunduğu savaşlara dayalı malî imkânsızlıklar önemlidir¹²⁴. Hazineye devredilmesi nedeniyle yüzü aşkın köy, onlarca yayla, dükkân, han ve hamam ile çarşı-pazar gelirlerinden mahrum kalan Hatuniye vakfına ait imaret ve medresede görev yapanların masrafları ise o zamanlarda oluşturulan "mal sandığından" karşılanma yoluna gidilmişti¹²⁵. Devletin vakıflara el koyması, ilgili vakıf gelirleriyle yapılan cami, medrese, han, hamam, çeşme ve dükkân gibi toplumsal işleve sahip unsurların zamanla sahipsiz kalmalarına, yıkılıp-yıkılmalarına ve Cumhuriyet Devrinde de kişilere mülk olarak satılmalarına giden yolu açmıştır.

1850 tarihli öşür defterinin yardımıyla yöre insanından çok şey resmeden; yöredeki *müzik ve halk oyunları kültürü* üzerinde kısaca durmak gerekir¹²⁶.

¹²² Hatuniye vakfının yukarıda belirtilen yerleşimler yanı sıra Terme, Fatsa, Pazarsuyu ve Perşembe'de gelirleri bulunmaktaydı. Yüzü aşkın köy gelirine sahip olduğu söylenen bu vakıf hakkında bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, 41 ve Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmâret (Hâtûniyye) Külliyesi*, Ankara 1998, 56. 1520 tarihli Trabzon Tapu Tahrir Defterinde şehir dışı gelirler açısından 199 köy ile 7 meranın Hatuniye vakfına ait olduğu görülmekte, fakat hangi kaza ve nahiyede kaç köyün bulunduğu tam olarak verilmemektedir. Bkz. TD, 387, 728.

¹²³ Örnek olarak bakınız Tavaşi Mahmut Ağa vakfı, TŞS, 1861/83b-1-84a-1, 1690'lı yıllar.

¹²⁴ Savaşların finansmanı haricinde Osmanlı yönetimlerinin özellikle 19. yüzyılda merkezileşme ve modernleşme çabaları sonucunda daha önceleri büyük ölçüde vakıflar tarafından yürütülen eğitim, sağlık, bazı belediye hizmetleri, sosyal yardım, sosyal güvenlik ve dini hizmetler gibi pek çok hizmet merkezi bütçe kaynaklarıyla finanse edilmeye başlanmasından dolayı vakıfların gelir getiren mal varlıklarına devletçe el konularak vakıfların fonksiyonları ve hayır faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Osmanlı devleti özellikle 19. yüzyılda vergilendirme hakkının sadece kendine ait olması için gerekli olan merkezileşme adımlarını uygulamaya koymuştur.

¹²⁵ Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, 113.

¹²⁶ En eski ilgi alanım olan halk dansları hakkında bazı tespitleri vurgulamak gerekir. Zira insanımız, her tür sanatsal ve kültürel faaliyeti-ilmî faaliyetlerde olduğu gibi-bizden olmayanlara aitmiş gibi kabul ettiğinden bölgede yaygın olan horon kültürü ve bu kültürün bir parçası olan kemençe denilen çalgının da Türklere ait olamayacağı gibi asılsız bir inanışa sahiptir. Oysa, halk bilimi üzerine araştırma yapanlar giyim-kuşam gelenekleri ile dans figürleri arasında; coğrafi yapı ile müzik aletleri arasındaki bağlayıcılığı çok iyi bilirler. Bütünüyle Türk çalgısı olan kemençe ile yine Türk çalgısı ve Şaman inancının ibadet aracı olan davul ve zurna Türklerin geleneksel çalgılarıdır. Doğu Karadeniz'de oynanan ve "horon" denilen halk dansları da Kafkas ağırlıklı olmak üzere Türk kültürünün bir uzantısından başka bir şey değildir. Bölgedeki horon kültürünü özellikle Yunanistan ile bağdaştırmaya çalışan "toplum mühendislerinin" tüm çabalarına rağmen giyiminden kuşamına, danslardaki tavır ve davranışlardan müzik aletlerine kadar Doğu Karadeniz folklorüne ait her bir unsur Greklerin yaygın olduğu Ege ve çevresinde bulunmamakta, sergilen-

İlgili deftere göre kemençeci, zurnacı ve davulcu lâkaplarına sahip olanlar bulunmaktadır. Anadolu kültürünün önemli bir motifi ve ayrılmaz ikilisi olan davul ve zurna çalgıları temelde Türklerin en eski inançları olan Şaman dininin dinsel ayin vasıtaları olup Anadolu'ya Türklerin göç etmeleri ile yine dinsel kökenden günümüzdeki şekillerine ulaşan halk danslarının çalgı aletleri olmuşlardır. İlgili defterde “zurnacı” lâkabı en yaygın olan müzisyen tanımlamasıdır¹²⁷. “Davulcu” lâkabının zurnacı lâkabı ile aynı oranda yaygın olması gerekirken oldukça sınırlı olması dikkat çekmektedir. Kemençe kültürü ise Kumanların Türk kültürüne olan armağandır¹²⁸. Karadeniz'in her bir yakasında günümüzde dahi yaşamaya devam eden kemençe kültürü, Doğu Karadeniz'de daha çok Çepni Türklerinin anayurtları olan Görele ve Vakfıkebir arazisinde kök salmış buralardan da zamanla doğu yönünde Artvin'e kadar yayılmıştır. Trabzon ve çevresinde horonun en yaygını olarak oynanan “düz horon” adındaki horon çeşidi Gökoğuz (Gagauz) Türklerinde “düz horu” adında oynanmaktadır. Yine “horon” ifadesi Bulgar ve Peçenek Türklerinde bir oyunun adıdır¹²⁹. Adı geçen Gökoğuz, Bulgar ve Peçeneklerin ise kültür ürünlerini bıraktıkları sahanın Karadeniz ve çevresi olduğu açık olduğuna göre “Horon” kültürünün Karadeniz ile alakalı olduğunu anlamamız gerekir. 1788 yılında Tirebolu'nun Avculu karyesinde Kemençeci Mustafa isimli bir şahıs Kadı Defterinde kayıtlıdır¹³⁰. 1850 tarihli öşür defterinde Çepnilerin ana yerleşimlerinden biri olan Şarlı (Beşikdüzü) nahiyesinin Yavebol/Yobol karyesinde “kemençecioğlu” lâkabı bir hayli yaygındır¹³¹. Çepnilerin anavatanlarının Görele olduğu Osmanlı arşivlerinde kayıtlı olup¹³², Çepni kültürünün yayılış sahaları ile kemençe kültürünün yayılış sahaları arasında büyük bir örtüşme söz konusudur. Kemençeye benzeyen üç telli yaylı çalgılar

memektedir. Lozan Antlaşması gereğince 1923 yılında gerçekleşen karşılıklı mübadele sonucunda bölgeden Yunaniz diye göç eden Doğu Karadenizli Ortodoks Türklerin, horon kültürünü göç ettikleri Yunanistan'ın çeşitli şehirlerinde yaşatmaya çalışmaları kendilerinden olmayan bir toplumda yalnız kalmanın sıkıntısından başka bir şey değildir. Ve bölgeden göç eden bu göçmen torunlarının zaman zaman Trabzon'a gelerek burada festivallere iştirak etmeleri, etkinlikler düzenleyerek kültürlerini hatırlamaya çalışmaları hem kendilerinin ve hem de sergiledikleri dansların gerçek kökenini açığa vurmaktadır.

¹²⁷ Topal, *Akçaabat-Vakfıkebir*, 19, 25, 39, 53, 59, 111, 151, 175, 223 ve diğer sayfalar.

¹²⁸ Doğu Karadeniz'e Kumanlardan geçen bir isim de Kemençe'dir. Kemençe Kumanlarda şahıs ismi olarak da kullanılmıştır. 1290'da Macar Kralı IV. Laszlo'yu öldüren Kumanlardan birinin adı “Kemenche” idi. Kemençe ismini Kumanların yayıldığı sahalarda (özellikle Karadeniz'in dört bir tarafında) görmek mümkündür. Kırım yarımadasında Kemençe, Küçük Kemençe, Murtazar Kemençe isimli köyler bunlardan bazılarıdır. Gagauzlarda Kemençe kelimesinin anlamı Keman olup Kemençe çalıp oynanan oyunun adı da Horondur. Gagavuzlar, günümüzde Kuzeybatı Karadeniz'de, Moldova ve çevresinde yaşamaktadırlar. İlk Türk topluluklarının Doğu Karadeniz'le olan tarihi ve kültürel bağları hakkında bkz. Bilgin, *Doğu Karadeniz*, 98 ve diğerleri.

¹²⁹ Murat Kaya, “Horon”, *Horon*, I, Trabzon 1977, 11-12; Mihail Ciachir (Çakır), “Basarabyalı Gagauzların Tarihi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi/TDAD*, 20, İstanbul 1982, 241 ve Mehmet Eröz, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, 53'ten naklen Bostan, *Trabzon Sancağında*, 350.

¹³⁰ Ayhan Yüksel, *Tirebolu (1788-1858)*, İstanbul 2003, 53.

¹³¹ Topal, *Akçaabat-Vakfıkebir*, 327.

¹³² TŞS, 1897/71b, kayıt tarihi Ekim 1733.

açısından Orta Asya Türk kültürünün sahip olduğu zenginlik günümüzde halen devam etmektedir¹³³.

Son bir tespiti Anadolu insanının *deniz kültürü* üzerine yapabiliriz. İlgili arşiv defterine göre kaptan, kapudanoğlu, kalyonoğlu, kalyoncuoğlu, kayıkçıoğlu, teknecioğlu, gemici, miri reisioğlu, reis, balıkçıoğlu gibi lâkaplar, defterdeki mevcut lâkaplar içerisinde oldukça sınırlı bir seviyede olup var olanların da büyük bir çoğunluğunun Osmanlı donanmasında görev yapanlar veya devlet adına hizmet gören denizciler ile alakalı oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, genlerinde Orta Asya bozkır kültürünü taşımaya devam eden Anadolu insanının üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'yu vatan kabul etmesi bin yıla yaklaşmasına rağmen; kara (toprak) kültürünün halen baskın olarak etkisini sürdürdüğü; deniz kültürünün oluşması için ise birkaç asır daha beklemek gerektiği anlaşılmaktadır¹³⁴.

Sonuç

Adı geçen öşür defteri Doğu Karadeniz'in sosyal, iktisadi ve kültürel birikiminin anlaşılmasında, Cumhuriyet devri de dahil olmak üzere özellikle son üç yüz yıl için önemlidir. Üzerinde durulan 1850 tarihli Akçaabat kazası öşür defteri bölgenin geçmişini geleceğe anlatan, tarihin derinliklerindeki kültür katmanlarını gün ışığına çıkaran zengin verilerle bezenmiş eşsiz bir kaynaktır.

Abstract: *Although, tithe registries which are generally based on the taxation of the agricultural activities include economical indicators, it will be possible to analyze the social and cultural texture of the relevant geography by touring the geography which provides resources for these registries.*

Keywords: *Tithe, Ottoman, Trabzon, Akçaabat, Economy*

¹³³ Doğu Karadeniz kemençesinin benzer tiplerinin Orta Asya Türklerince halen kullanıldığına dair bir fotoğrafta onlarca kemençe örneği bulunmaktadır, bkz. *Diyalog Avrasya Dergisi (DA)*, 3, İstanbul Şubat 2001.

¹³⁴ Karadeniz'de evi deniz kenarında olup da denize girmeyenler ve *dolayısıyla* yüzme bilmeyenler hiç de az değildir. Hamsiden başka balık çeşitlerinin isimlerini bilenler de nadirdir. Türk insanında denizin nimetlerinden yararlanma duygusu, güneşin doğuşu ve batışının yarattığı duygu seli yanında bir hiç kalır: Azeri Şair İsmayıl, meşhur Rus şairlerinden Yuri'yi bir vesileyle memleketi olan ilçe merkezi Tovuz'a oradan da köyü Esri'ye gezmeye götürür, Yuri'nin eşi üniversite yıllarında aşık olduğu Kazak-Türk kızı Fadime'dir. "Esri'ye ulaştığımızda bizi Rehim amca karşıladı. Gelişimizin şerefine kurban kesmek istedi. Ama Yuri buna razı olmadı. Rehim amca incinmiş bir halde yüzünü yana çevirdi. Bunu gören Yuri bana: '-Şu ihtiyarın duruşuna bak' dedi. Rehim amcanın yüzü güneşe dönüktü. '-Dünyanın hiçbir yerinde insanlar güneşin doğuşuna böyle hayranlıkla bakmaz. Bu daha çok Türklere özgü bir alışkanlıktır. Eski Türkler de çadırlarını güneşe karşı kurarlardı; amcanın duruşu o eski âdetin bu günkü devamıdır' der". Bkz. Mehmet İsmayıl, "Zamandan Zamana Dâhiler Kalır (Türk Dostu Rus Şair Yuri Kuznetsov Anısına)", *Türk Edebiyatı*, 380/Haziran 2005, 53. Geçmişten günümüze özellikle köylerde ev inşâ olunurken evin güneşe doğru bakmasına dikkat edilmesi eski bir geleneğin devamı olmalıdır.